

LAND-
BOUW
PACT

LANDBOUWPACT VOOR EEN FAIRE EN LEEFBARE LANDBOUW	5
Marge creëren voor het meest risicovolle beroep ter wereld	10
1 De prijzen en marges in de opeenvolgende schakels van de waardeketen moeten transparanter en fair worden	11
2 De consument moet gevoeliger gemaakt worden voor landbouwerisico en de waarde van landbouw	15
3 Een Belgisch keurmerk dat onze landbouwproducten afzet tegen hun minderwaardige tegenhangers op de wereldmarkt	17
4 Net zoals in andere economische sectoren moet in de prijs van verschillende landbouwproducten het kwaliteitsverschil van die producten zichtbaar gemaakt worden	22
Ademruimte geven om aan landbouw te doen	26
5 De toegang tot landbouwgrond – voor landbouwers – wordt steeds moeilijker. Een grondbank zou de druk op de grondprijzen kunnen verlichten en de overdracht van gronden tussen landbouwers vergemakkelijken	27
6 Een specifiek verzekeringsstelsel tegen inkomensverlies en een specifiek beleid voor armoedebestrijding bij landbouwers	34
7 Een fair pensioenstelsel voor de landbouwer mag niet afhankelijk zijn van één pijler – zijn eigen grond	37
Een omgeving scheppen waarin landbouw gedijt	38
8 Het beheer van de open ruimte waar landbouw en natuur samenkomen is strategisch belangrijk. Klimaatdoelstellingen, voedsel- en landbouwbeleid dienen onder één beleidskoepel te komen, waar ze elkaar versterken	39
9 De landbouw heeft nood aan een positief investeringsklimaat dat verandering mogelijk maakt	44
10 De terechte kwaliteitsnormen in ons land uit zich niet in een meerwaarde voor de boer. De Belgische overheden moeten ervoor zorgen dat deze ‘onzichtbare’ handelsbarrières onze landbouwers niet langer benadelen	49
Belangenbehartigers moeten totale-sectorpromotor worden	54
Bronnen	56

LANDBOUWPACT VOOR EEN FAIRE EN LEEFBARE LANDBOUW

Tien oproepen aan beleidsmakers

LANDBOUW IN GEVAAR

Wie ervan uitgaat dat er wel altijd boeren in België zullen zijn, heeft geen idee van de risico's waaraan de boeren en hun gezinnen worden blootgesteld. De gemiddelde landbouwer is meer dan vijftig jaar en er zijn weinig jonge instromers. Het gemiddelde inkomen is te laag, ligt bij velen onder de armoedegrens, en de werkdruk is veel te hoog (We verwijzen naar Fedagrim's landbouwenquête van mei 2016.) De toekomst van de landbouwer in België staat dus op het spel.

Landbouwgrond wordt heel snel heel duur. Er zijn te veel kapers op de kust. Zo duur wordt de grond dat het binnenkort onrendabel zal zijn om nog aan landbouw te doen. Indien maatregelen uitblijven, zal de landbouw in België binnen de komende decennia een stille dood sterven.

EEN PROBLEEM VOOR ONS ALLEMAAL

Een uitstervende landbouw is niet alleen een probleem voor de boeren, maar voor ons allen. Geen eigen landbouw meer hebben is verzaken aan een eigen voedselproductie. Het zou een strategische prioriteit van ons land moeten zijn om dat niet te laten gebeuren. Bovendien beantwoorden de Belgische landbouwers aan de hoogste kwaliteitsnormen inzake voedselproductie. Het zijn wij allen die hiervan als consumenten profiteren. Kunnen we die kwaliteitsgarantie handhaven indien we steeds afhankelijker worden van import? Fedagrim denkt van niet.

GEEN GEJAMMER, MAAR ACTIE

Fedagrim, de Belgische federatie van de toeleveranciers van machines, gebouwen en uitrustingen voor de landbouw en voor de groenvoorzieningen is ervan overtuigd dat het tij nog te keren valt. Het is dan wel hoog tijd om met concrete maatregelen te komen. Een leefbaar inkomen voor ieder landbouwersgezin begint bij een faire prijs voor de kwaliteit van de producten van de Belgische boeren.

We roepen alle partners in de waardeketen op om zichtbaar te maken hoe de prijs van het product in de winkel tot stand komt. We roepen de consument op om zich bewust te zijn van de risico's die de landbouwers in België lopen en bewust te kiezen voor de kwaliteit die zij leveren.

Fedagrim roept ten slotte de beleidsmakers op om de toekomst van de landbouw in België te waarborgen. De overheid kan en moet méér doen om een faire prijs en een leefbaar inkomen te verzekeren. Alleen zo heeft de landbouw hier nog een bestaansreden. We hebben een beleid nodig dat leefbare landbouw hand in hand laat gaan met de klimaatdoelstellingen, voedselbeleid en natuurbeheer. Vandaar roept Fedagrim op tot een pact, waarbij de overheden en de betrokken spelers zich engageren.

Fedagrim stelt dan ook dit 'Landbouwpact voor een faire en leefbare landbouw in België' voor, met daarin de volgende tien concrete actiepunten.

LANDBOUWPACT IN TIEN ACTIEPUNTEN

1. FEDAGRIM VRAAGT OM EEN PRIJSOBSERVATORIUM VOOR DE LANDBOUW DAT TRANSPARANT, GEDETAILLEERD EN IN REAL-TIME IN KAART BRENGT HOE DE PRIJZEN EN MARGES IN DE OPEENVOLGENDE SCHAKELS VAN PRODUCENT TOT CONSUMENT TOT STAND KOMT.

Er moet meer billijkheid komen in de prijsvorming. Fedagrim roept alle partijen in de landbouwwaardeketen, van de leveranciers van machines of bestrijdingsmiddelen over de landbouwers, de coöperaties en de veilingen, tot de voedselverwerkende industrie en de distributeurs op om op een transparante manier te laten zien hoe de prijs van het product in de winkel tot stand komt. Door de toegevoegde waarde in iedere schakel af te zetten tegen de risico's ervan, kan een faire afweging gemaakt worden die de landbouwersgezinnen een leefbaar inkomen biedt. Om dit doel te bereiken vraagt Fedagrim de oprichting van een Prijsobservatorium.

2. DE CONSUMENT MOET GEVOELIGER GEMAAKT WORDEN VOOR HET LANDBOUWERRISICO EN DE KWALITEIT VAN HET LANDBOUWPRODUCT DAT DAARVOOR GELEVERD WORDT.

Het landbouw- en voedselstelsel is nu grotendeels opgezet ten bate van de consument, met lage en stabiele prijzen voor voedsel van hoge Belgische kwaliteit. De consument wordt zo afgeschermd van schommelende prijzen zodat er een totaal verkeerde perceptie is ontstaan over de bijdrage daarin die door de landbouwers in

ons land wordt geleverd. Fedagrim vindt het onrechtvaardig dat hun harde werken zich niet vertaalt in loon naar werken, in termen van prijs maar ook van appreciatie.

Het is een opdracht voor de landbouwer, zijn leveranciers en afnemers én de overheid om de consument meer inzicht te bieden en bewust te maken van de risico's in de landbouw – zoals bijvoorbeeld klimaat-schommelingen en natuurrampen - en de manier waarop de Belgische landbouwer desondanks kwaliteitsproducten aflevert. Zo kan zij geïnformeerd beslissen welk product ze in de winkel kiest.

3. FEDAGRIM VRAAGT OM MEER PROMOTIE VAN EEN BELGISCH KEURMERK DAT ONZE LANDBOUWPRODUCTEN AFZET TEGEN HUN MINDERWAARDIGE TEGENHANGERS OP DE WERELDMARKT EN EEN FAIRE PRIJS VOOR DE GELEVERDE KWALITEIT MOGELIJK MAAKT.

Wie voedsel produceert voor de voortdurend toenemende wereldbevolking heeft waarschijnlijk het meest risicovolle beroep ter wereld. Landbouwers werken met levend en dus bederfbaar materiaal. Als groep zijn ze erg versnipperd terwijl hun leveranciers en afnemers doorgaans uit grote ondernemingen bestaan. De geglobaliseerde markt voor landbouw- en voedselproducten maakt weinig onderscheid tussen de kwaliteitsvolle productie hier en de vaak minderwaardige producten uit andere landen – in de veronderstelling dat de consument toch niet zou malen om het verschil.

Om al die redenen heeft de landbouwer in België bitter weinig greep op de prijs waaraan hij moet leveren, ondanks alle kwaliteit-snormen die hem worden opgelegd en hem geld kosten. Fedagrim vraagt de overheid om meer in te zetten op een Belgisch keurmerk. Daarmee kunnen de producten van hier (h)erkend worden en kan een faire prijs voor de geleverde kwaliteit mogelijk worden. Op die manier stimuleren we de landbouwer om die kwaliteit te blijven leveren. Fedagrim pleit voor een doorgedreven positionering in de markt voor het collectief van alle Belgische landbouwproducten. De Belgische troef moet kwaliteit zijn.

4. NET ZOALS IN ANDERE ECONOMISCHE SECTOREN MOET IN DE PRIJS VAN VERSCHILLENDE LANDBOUWPRODUCTEN HET KWALITEITSVERSCHIL VAN DIE PRODUCTEN ZICHTBAAR GEMAAKT WORDEN.

De consument is een tweeslachtig wezen. Als burger geven we om het milieu, om dierenwelzijn en om authentieke kwaliteit. Als consument telt blijkbaar alleen de prijs. Fedagrim roept alle schakels tussen de landbouwer en de consument op om hun keuze voor landbouwproducten van Belgische kwaliteit prominent op de verpakking en in hun communicatie weer te geven. En die consument daarbij duidelijk te maken dat die keuze een kwaliteitstoetslag in de prijs met zich meebrengt. Fedagrim is er echter geen voorstander van om die toeslag door de consument zelf te laten betalen. De oplossing daarvoor kan gevonden worden in de keten zelf.

5. LANDBOUWERS KRIJGEN STEEDS MOEILIJKER TOEGANG TOT LANDBOUWGROND. EEN GRONDBANK ZOU DE DRUK OP DE GRONDPRIJS KUNNEN VERLICHTEN EN DE OVERDRACHT VAN GRONDEN TUSSEN LANDBOUWERS VERGEMAKKELIJKEN.

Toegang tot grond is, naast een faire prijs, één van de cruciale sleutels om het voortbestaan van de landbouw in ons land te garanderen. Het is geen overdrijving om te stellen dat geen enkele landbouwactiviteit de prijs van landbouwgrond in België economisch kan rechtvaardigen.

De concurrentie voor de schaarse landbouwgrond komt uit vele hoeken. Beleggers willen hun vermogen veilig stellen en doen landbouwers een aanbod dat ze moeilijk kunnen weigeren. Gegoede families trekken naar het platteland. Speculanten zetten in op een functiewijziging.

Regel- en wetgeving stuurt nu soms perverse prikkels uit die het landbouwareaal onder druk zet. Fedagrim vraagt om de oprichting van een grondbank te onderzoeken. Een centrale grondbank kan de toegang vrijwaren tot landbouwgrond voor landbouwers, de financiële risico's voor beginnende landbouwers verlagen en de overdracht tussen generaties vergemakkelijken. Hoe meer gronden een dergelijke grondbank bevat, hoe meer hij op de prijs kan wegen en hoe beter de bank gronden kan toewijzen onder landbouwers na bijvoorbeeld een onteigening of een erfenis.

6. FEDAGRIM VRAAGT EEN SPECIFIEK VERZEKERINGSSTELSEL TEGEN INKOMENSVERLIES EN EEN SPECIFIEK BELEID VOOR ARMOEDEBESTRIJDING BIJ LANDBOUWERS.

De landbouwsector is geen sector zoals alle andere. Boeren en tuinders werken met levend materiaal, ze zijn blootgesteld aan natuurrampen, ze produceren een strategisch belangrijk goed. De specifieke risico's van het landbouwersbestaan vereisen een specifieke aanpak om het inkomen van hun gezinnen te beschermen.

Fedagrim roept beleidsmakers op om in samenspraak met private verzekeraars een gestandaardiseerde inkomensverzekering en een specifieke armoedebestrijding in België vorm te geven. Fedagrim wil daarin de best practices uit andere landen herkennen: een minimaal gegarandeerd gezinsinkomen, spaarformules die rekening houden met de opeenvolging van vette en magere jaren, en fiscale prikkels die recht doen aan het ondernemerschap in de landbouw.

7. EEN FAIR PENSIOENSTELSEL VOOR DE LANDBOUWER MAG NIET AFHANKELIJK ZIJN VAN ÉÉN PIJLER – ZIJN EIGEN GROND.

Het pensioen dat landbouwers gemiddeld ontvangen is erg laag. Landbouwers hebben doorgaans te weinig ruimte om tijdens hun loopbaan aanvullende pensioenen bij elkaar te sparen. Je zou kunnen stellen dat hun pensioen eigenlijk steunt op één enkele pijler: de waarde van de landbouwgrond die sommigen onder hen bezitten. Die situatie

maakt de weg vrij voor grote industriespelers en beleggers om op het einde van de lijn de landbouwer een aanbod te doen dat hij of zij niet kan weigeren. Omdat de landbouwer maar één keer een dergelijke kapitaalsprong kan maken – terugkopen is immers uit den boze – komt de overdracht van landbouwgrond aan jongere landbouwers nog meer in het gedrang.

Fedagrim roept de overheid op om in samenspraak met private financiële instellingen spaarformules op te zetten die landbouwers toelaten om flexibeler een leefbaar pensioen bij elkaar te kunnen sparen in plaats van op het einde van hun loopbaan hun vermogen aan grond te “liquideren”.

De laatste drie actiepunten roepen de beleidsmakers op om een omgeving te scheppen waarin de landbouw kan gedijen.

8. FEDAGRIM EIST DAT DE OVERHEID HET BEHEER VAN DE OPEN RUIMTE WAAR LANDBOUW EN NATUUR SAMENKOMEN ALS STRATEGISCH BESCHOUWT. KLIMAATDOELSTELLINGEN, VOEDSEL- EN LANDBOUWBELEID DIENEN DAAROM ONDER ÉÉN BELEIDSKOEPTEL TE KOMEN, WAARDOOR DE BETREFFENDE BELEIDSDOMEINEN ELKAAR VERSTERKEN.

Natuurbeheersorganisaties zijn de grootste landbouwers, en vice versa. Landbouwers zetten natuurlijke hulpbronnen om in voedingsproducten. Het behoeft dan ook geen betoog dat het beleid én de administratie rond duurzaamheid en circulariteit,

rond voedselveiligheid en –zekerheid, en rond landbouw en natuurbeheer in de open ruimte onder één koepel dient te komen. In de praktijk blijken de eisen en verwachtingen van de administratie op ieder van die beleidsdomeinen elkaar tegen te spreken.

Als België het beheer van de schaarse open ruimte, de bescherming van het milieu, en de lokale productie van gezond en veilig voedsel strategisch belangrijk vindt, dan verwacht Fedagrim méér coördinatie en slagkracht door de administratie van die beleidsdomeinen samen te brengen.

9. DE LANDBOUW HEEFT NOOD AAN EEN POSITIEF INVESTERINGSKLIMAAT DAT VERANDERING MOGELIJK MAAKT.

Landbouwers zijn eerst en vooral ondernemers, en niet louter producenten. Zij willen daarbij graag aan alle kwaliteitsnormen tegemoet komen om op een duurzame manier gezond en veilig voedsel te produceren. In ruil verwachten ze een overheid die méédenkt over innovatie in plaats van administratieve overlast; landbouwvriendelijke financiële voorwaarden zoals flexibele afschrijvingen; en een fiscale wetgeving die hun ondernemerschap erkent en rekening houdt met de landbouwspecifieke risico's zoals het weer en de klimaatwijziging.

10. FEDAGRIM EIST VAN DE BELGISCHE OVERHEDEN DAT ZE OP EUROPEES VLAK MEER DOEN OM EEN LEVEL PLAYING FIELD TE CREËREN WAARIN ONZE LANDBOUWERS NOG INTERNATIONAAL KUNNEN CONCURREREN.

De bijzonder hoge eisen die België en Europa stellen aan de veiligheid van voedsel voor de mens, het dierenwelzijn, en de impact op de omgeving creëren uit zichzelf hoge handelsbarrières. Aangezien niet alle EU-landen dezelfde hoge normen hanteren als België, worden 'onzichtbare' handelsbarrières opgeworpen die onze boeren benadelen. Die barrières werken in het nadeel van onze landbouwers in plaats van andere landen aan te zetten om onze kwaliteitsnormen te hanteren. Fedagrim verwacht van de Belgische overheden dat zij op Europees niveau meer actie ondernemen om een level playing field te creëren.

FEDAGRIM WIL OOK HAAR EIGEN VERANTWOORDELIJKHEID NEMEN. DE BELANGENBEHARTIGERS VAN DE SECTOR MOETEN ELKAAR VINDEN EN VERSTERKEN IN EEN BOODSCHAP DIE DE HELE SECTOR ONDERSTEUNT.

TOELICHTING

In het vervolg van de tekst lichten we de tien actiepunten verder toe. Fedagrim dankt de specialisten en de individuele landbouwers-families die we mochten spreken voor de inspirerende gedachtewisselingen.

MARGE CREËREN VOOR HET MEEST RISICOVOLLE BEROEP TER WERELD

Landbouwer – man/vrouw – is misschien wel het meest risicovolle beroep ter wereld. De landbouwer beschouwt de omgeving waarin hij werkt al te vaak als een gegeven, waar je moet spelen met het hand kaarten dat je wordt toebedeeld. Hij is zich nog te weinig bewust dat in dit spel met maar vaak ook tegen de natuur heel wat instrumenten en instellingen in het leven werden geroepen om de risico's ervan min of meer te beheersen.

Toch moet niet alleen naar de landbouwer gewezen worden. Te vaak wordt door de andere partijen in de waardeketen bedoeld of onbedoeld gerekend op hun persoonlijke inzet, en op hun manier van leven zoals die misschien al generaties lang geldt om tegen de risico's op te boksen. Leveranciers, afnemers, de overheid en al zeker de consument zijn niet altijd gevoelig voor de risico's die de landbouwersgezinnen op de schouders nemen.

Landbouwers zijn géén vragende partij voor subsidies, of rechtstreekse inkomenssteun. Landbouwers zijn graag bereid om duurzaam veilig en gezonde producten van hoge kwaliteit te produceren. Maar waar is de meerwaarde voor de Belgische boer als andere landen minderwaardige kwaliteit leveren – en dezelfde prijs krijgen?

1

DE PRIJZEN EN MARGES IN DE OPEENVOLGENDE SCHAKELS VAN DE WAARDEKETEN MOETEN TRANSPARANTER EN FAIR WORDEN

EEN FIJNZIG EN UP-TO-DATE PRIJSOBSERVATORIUM

Het is geen geheim dat er zeer weinig belanghebbende partijen zijn, de overheid niet uitgezonderd, die op de hoogte zijn van de prijszetting in iedere schakel van de landbouw waardeketen. Het European Food Prices Monitoring Tool van Eurostat streeft naar meer transparantie door de prijsontwikkelingen in de verschillende schakels op te volgen. De prijsindices hebben betrekking op brood en graanproducten, vlees- en pluimvee, zuivelproducten en eieren, en groenten (met een specifieke index voor aardappelen). Opzet is om concurrentie aan te moedigen en tegelijk de keten in zijn geheel robuuster te maken voor prijsvolatiliteit.

Je zou wensen dat het op basis van dergelijke gegevens mogelijk was om de consumentenprijs voor specifieke producten op te breken in de prijsbijdragen van iedere stap van de keten. Dat blijkt moeilijker dan gedacht. De beschikbare prijzen zijn niet fijnmazig genoeg of verouderd, niet alle inputs zijn gecijferd enzovoort.

Toch lijkt het weinig twijfel dat de landbouwers in die keten de grootste schokken absorberen. Dat is niet alleen het gevolg van het aantal en de grootte van de spelers aan de andere kant van de

onderhandelingstafel. Ook het specifieke aspect dat landbouwers met levende, bederfbare, materie omgaan speelt hen parten. Die spreekwoordelijke 100 kg varkensvlees moet immers binnen de twee weken verkocht geraken. Hun collectieve vermogen om anderzijds het aanbod op te rekken werkt evenzeer in hun nadeel en ondergraaft stelselmatig de onderhandelingsmarge van de landbouwers. Dat ze als “klasse” erg verdeeld zijn en doorgaans over minder informatie en minder diepe zakken

Het lijkt weinig twijfel dat de landbouwers in de keten de grootste schokken absorberen.

beschikken, helpt natuurlijk niet. Zolang het potentiële aanbod voldoende groot is, rekenen afnemers erop dat de landbouwer toegeeft. Weliswaar is die marktmacht voor iedere waardeketen binnen de landbouw anders verdeeld, en voor één specifiek product soms aan land en periode gebonden (Mathijs 2015).

Het gevolg is dat de individuele landbouwonderneming erg precies haar kostprijs moet kennen, samen met de factoren die die prijs beïnvloeden. Dat vergt inzicht,

ondernemerschap. Bij de productie komen heel veel stappen en inputs samen die niet allemaal even doorzichtig zijn – ook niet voor de landbouwer zelf. Hoe verrekenen dat voedingsgewassen jaren op voorhand moeten worden ingezaaid? Zijn alle personeelskosten in rekening gebracht? Wat met afgeschreven stallen? Hoeveel rendement op eigen vermogen geldt als “normale” vergoeding...

Landbouwers zouden elkaar zelfs kunnen helpen door gezamenlijk zicht te krijgen op de prijs die ieder van hen hanteert. Performante ondernemingen zullen een lage kostprijs hebben maar omgekeerd wil een hogere kostprijs niet noodzakelijk zeggen dat het om slecht gerunde ondernemingen gaat. Starters, bedrijven die zich op de leercurve omhoog werken, verdienen ook de ruimte om te groeien. Anderzijds zijn er ondernemingen die aan het uitbollen zijn, die misschien ook aan de minder efficiënte zijde van de gemiddelde kostprijs opereren. Een dieper inzicht in de statistische verdeling van de productiekost kan tegelijk helpen om marktmacht te ontwikkelen in de onderhandelingen met leveranciers en afnemers. De “kostprijs” is transparantie, vergelijkbare boekhoudingen. Dat is uiteraard niet altijd evident. In betrekkelijk kleine markten, waar het aantal producenten overzienbaar is, behoort een dergelijke openheid tot de mogelijkheden. Bij te grote groepen van producenten komen de oude reflexen boven: laat de boer naast mij maar afzien, dan neem ik zijn plaats wel in.

DE MARKTMACHT IN EVENWICHT BRENGEN

Als en wanneer de margestructuur in de waardeketen transparant (genoeg) is, kan de overheid tussenkomen om potentieel grote onevenwichten in marktmacht in die keten te verzachten. Dat gaat meestal niet zonder slag of stoot. Aandeelhouders willen

hun dividend niet terug afstaan, investeringen zijn gebouwd op marges. Hoe kunnen landbouwers die scheefrekening rechtzetten zonder bij wijze van spreken twee weken geen melk meer te leveren in heel Europa?

Hoe kan de versnipperde landbouwsector opboksen tegen de schaalvergroting en de concentratie in de andere schakels van de waardeketen?

Fedagrim roept alle partijen in de landbouw-waardeketen, van stallenbouwers, leveranciers van machines, meststoffen of bestrijdingsmiddelen over de landbouwers, de coöperaties en de veilingen, tot de voedselverwerkende industrie en de distributeurs op om op een transparante manier te laten zien hoe de prijs van het product in de winkel tot stand komt. Door de toegevoegde waarde in iedere schakel af te zetten tegen de risico's ervan, kan een faire afweging gemaakt worden die de landbouwersgezinnen een leefbaar inkomen biedt.

In 2010 richtte de Europese Commissie een High Level Forum for a Better Functioning Food Supply Chain op dat poogde om alle schakels in de waardeketen(s) bij elkaar te brengen. Het forum lanceerde in september 2013 een vrijwillige gedragscode, het Supply Chain Initiative, dat onfaire handelspraktijken in de keten de wereld uit wil helpen. De goede praktijken gebaseerd op de “Principles of Good Practice in vertical relationships in the food supply chain” uit 2011 werden onderschreven door de voedings- en drankenindustrie, de merkenproducenten en retailers, en de handelaars in landbouwproducten.

De landbouworganisatie COPA-COGECA en vleesverwerkersorganisatie CLITRAVI steunden wel de Principles of Good Practice, maar beslisten alsnog om niet toe te treden tot het initiatief. Die laatste organisaties zijn van mening dat de dispuutregelingen die het Supply Chain Initiative omvat, niet voldoende zijn om met name de zwakste schakel te garanderen dat hun klachten niet tot vergelding door hun afnemers zouden leiden. Zelfregulering is nobel maar kan niet zonder een overheid die in alle vertrouwen kan onderzoeken en desnoods straffen. Over het Belgische platform was de evaluatie positiever. Sectorgebonden werkgroepen konden de participatie van kmo's en van landbouwers in het bijzonder verhogen.

Een versterking van het Supply Chain Initiative dringt zich op, met name om het draagvlak voor landbouwers te vergroten door (onder meer) de instelling van een onafhankelijke scheidsrechter die het arbitrageproces overziet. Hoe kan de versnipperde landbouwsector opboksen tegen de schaalvergroting en de concentratie in de andere schakels van de waardeketen?

Algemeen kunnen we stellen dat de intensivering en internationalisering van de landbouw het belang van andere spelers dan de landbouwers heeft doen toenemen. De marktmacht van producenten van machines, van diervoeding, zaden en andere inputs enerzijds, en de verwerkende industrie en verdelers anderzijds wordt daarenboven versterkt omdat in die schakels een zo mogelijk nog grotere concentratie heeft plaatsgevonden. Zo zijn de drie grootste kleinhandelsplatformen in België verantwoordelijk voor meer dan 70% van de kleinhandelsverkoop. Letterlijk een handvol mensen beslist over de wekelijkse prijs van kippen, op basis van erg gedetailleerde inzichten in het aantal kuikens.

Daarmee hebben ook internationale spelers hun intrede gemaakt op wat vroeger essentieel lokale markten waren. De consolidering op wereldschaal leidt gaandeweg tot conglomeraten van kunstmeststoffen, gewasbestrijding of precisielandbouw, of toeleveranciers van zaaigoed of veevoeder die een all-in pakket aan de landbouwer aanbieden en die in extremis in een soort “dienstverlenende” relatie inlijven. Daarmee wordt ook de transparantie ondermijnd, omdat niet alleen de overheid maar ook individuele landbouwers een referentie of benchmark missen. Markten voor zeer gespecialiseerde fytopharmaca of machines zien weinig transacties passeren, zeker wanneer het om minder belangrijke gewassen of dieren gaat. Bovendien gaat de samenwerking stelselmatig verder dan enkel prijsonderhandelingen; ook structurele samenwerking komt in beeld.

Landbouwers organiseerden als reactie zelf lang geleden al veilingen om tegengewicht te bieden aan de distributiesector. Ondertussen zijn de veilingen groter geworden dan de supermarkten: slechts 20% van het fruit gaat (rechtstreeks) naar de distributiesector. Landbouwers richtten coöperaties op die in de loop der tijd haast gezien worden als partijen die aan de “andere kant” van de onderhandelingstafel lijken te zijn beland – terwijl landbouwers ook aandeelhouder kunnen zijn van dezelfde organisatie. Nochtans is het idee van coöperaties bijzonder waardevol. Landbouwers blijven zicht houden op wat er verderop in de waardeketen met “hun” product gebeurt. En omdat ze aandeelhouder zijn worden ze mee in het bad getrokken als ze toch zouden worden verleid om ondermaatse kwaliteit te leveren – bijvoorbeeld wanneer de natuur niet zo barmhartig was. Maar de praktijk blijkt moeilijker dan de theorie laat uitschijnen. De regels waaraan die organisaties onderworpen moeten zijn om enerzijds

effectief een collectieve vertegenwoordiging van de landbouwers mogelijk te maken, en anderzijds de markt niet te verstoren, zijn toe aan verduidelijking.

De cruciale vragen voor beleidsmakers daarbij zijn of marktmacht telkens met marktmacht kan (of: moet) worden bestreden – en of de samenleving bij al die integratie en consolidatie gebaat is. Een degelijk beleid vergt bijzonder veel institutional capacity, autoriteit en expertise om maatregelen van buitenaf op te kunnen leggen en de juiste prikkels uit te sturen.

Landbouwers kunnen op die manier zelf marktmacht ontwikkelen, op basis van de noodzaak aan grondstoffen voor de afnemer. De kwaliteit van de landbouwproducten is daarbij een niet te onderschatten drukkingsmiddel.

Het alternatief is om de toegevoegde waarde in de keten beter te verdelen door middel van (ex ante) contracten. Net zoals coöperaties dienen contracten om de belangen te aligneren. In de aardappelsector bijvoorbeeld is er weinig overheidsinterventie, en gaan individuele ondernemingen, afhankelijk van hun risicoprofiel, voor pakweg 60 of 80% overeenkomsten aan met afnemers. Keerzijde van die medaille is dat bij een tegenvallende oogst, aardappelboeren die niet de afgesproken hoeveelheid aardappelen leveren weliswaar geen boete betalen maar het aardappelverwerkend bedrijf mag het

tekort aan aardappelen wel kopen op de vrije markt op kosten van de aardappelboer.

Landbouwers kunnen op die manier zelf marktmacht ontwikkelen, op basis van de noodzaak aan grondstoffen voor de afnemer. De kwaliteit van de landbouwproducten is daarbij een niet te onderschatten drukkingsmiddel. Als een afnemer elders op zoek moet gaan naar kwaliteit die lager ligt maar vooral ook veel instabieler is (zo gaat de kwaliteit van melk zonder kennis van zaken met die van het gras op en neer), dan wordt zijn relatie verder stroomafwaarts in de waardeketen ook ondermijnd.

2

DE CONSUMENT MOET GEVOELIGER GEMAAKT WORDEN VOOR LANDBOUWERRISICO EN DE WAARDE VAN LANDBOUW

De markt voor voedingsproducten is nu grotendeels opgezet ten bate van de consument: lage voedselprijzen, hoge Belgische kwaliteit. De lasten komen grotendeels op de schouders van de boer terecht. Wat Fedagrim onrechtvaardig vindt, is dat de landbouwers hun harde werken zich niet vertaalt in loon “naar werken”, in monetaire termen maar ook in appreciatie.

De prijs is misschien het belangrijkste signaal voor de consument – we komen er later op terug – maar er zijn ook andere manieren om de consument gevoeliger te maken voor landbouwerisico's. Door de consument meer inzicht te bieden in de hele keten – via informatiecampagnes, bedrijfsbezoeken, “consumentenervaringen” of het ontwikkelen van een kritische geest in het onderwijs – kan zij de manier waarop de landbouwer de schokken in die keten absorbeert aan den lijve proberen te ondervinden of bewust te worden.

Het is immers het consumentengedrag dat in belangrijke mate bepaalt of en hoe specifieke landbouw- en voedingsproducten de markt bereiken. Door ons koopgedrag en algemener de manier waarop we met soortgelijke producten omgaan te sturen, kan de overheid (net zoals de reclame-industrie uiteraard) de productieketen die daaraan voorafgaat sturen (Europees Milieugentschap 2015).

Betrouwbare en eenvoudig toegankelijke informatie rond duurzaamheid en gezondheid kan de bewustwording versterken (WRR 2014).

Het Landbouwrapport merkt echter op dat wij, de consumenten, graag aan mental accounting doen: als burger zijn we doorgaans bekommerd om duurzaamheid, als consument gaan we toch voor het goedkoopste product.

De consument is een tweeslachtig wezen. Als burger geeft zij om het milieu, om dierenwelzijn en om authentieke kwaliteit. Als consument telt blijkbaar alleen de prijs. Fedagrim roept alle schakels tussen de landbouwer en de consument op om hun keuze voor landbouwproducten van Belgische kwaliteit prominent op de verpakking en in hun communicatie weer te geven. En die consument daarbij duidelijk te maken dat die keuze een kwaliteitstoeslag in de prijs met zich meebrengt. Het is een opdracht voor de landbouwer, zijn leveranciers en afnemers én de overheid om de consument meer inzicht te bieden en bewust te maken van de risico's in de landbouw en de manier waarop de Belgische landbouwer desondanks kwaliteitssproducten aflevert. Zo kan zij geïnformeerd beslissen welk product ze in de winkel kiest.

De Belgische consument kan ervoor blijven kiezen om tomaten in december te eten.

De landbouwsector en de overheid hebben evenwel de verantwoordelijkheid om hem of haar uit te leggen dat die tomaten minder smaak zullen hebben dan in juli, dat producten eten die niet in seizoen zijn ook een ecologische kost met zich meebrengt, of dat sommige gewassen hier niet zonder meer kunnen groeien.

Het gevaar dreigt dat in de perceptie van de burger/consument de gangbare landbouw een verloren zaak is, en dat alle heil uit de niches zal moeten komen.

Hoewel in België voldoende, veilig en gezond voedsel beschikbaar is, stuurt de manier waarop voedsel geconsumeerd (en verspild) wordt de verkeerde prikkels naar de rest van de waardeketen. De aandacht voor welvaartsziekten bij ons neemt toe. We zijn niet helemaal immuun voor de nog altijd schrijnende voedseltekorten in andere delen van deze wereld. Maar het zet ons allemaal nog te weinig aan om een gezonder – in alle betekenissen van het woord – eetpatroon te volgen.

Zo ziet de grootindustrie een gat in de markt voor bio-gecertificeerde producten en zoekt naar manieren om die op industriële schaal over te nemen. Het gros van de consumenten koopt zijn verse voeding immers toch in het grootwarenhuis, niet gehinderd door te veel kennis van waar die producten vandaan komen of in welk seizoen ze thuishoren. Wat begon op de groentenafdeling heeft zich uitgebreid naar de traiteurdienst, de bakker

in de supermarkt, naar thuislevering. Het draait daarbij niet meer om autonomie, kleine ondernemingen, lokale korte ketens.

Het gevaar dreigt dat in de perceptie van de burger/consument de gangbare landbouw een verloren zaak is, en dat alle heil uit de niches zal moeten komen. In plaats van te focussen op het verduurzamen van het gros van de landbouwproductie, gaat de gegoede consument steeds vaker op zoek naar producten met een nog hogere toegevoegde waarde. Die evolutie brengt weliswaar opportuniteiten met zich mee. Even vaak komt er echter nog meer druk op de schaarse natuurlijke hulpbronnen – en op de zwakste schakel in de keten. De burger dreigt daarmee blind te worden voor de evoluties ten goede in de gangbare landbouw, en reserveert zijn bereidheid om méér te betalen voor niche-producten. Daarmee zou een vicieuze cirkel op gang worden getrokken.

3

EEN BELGISCH KEURMERK DAT ONZE LANDBOUWPRODUCTEN AFZET TEGEN HUN MINDERWAARDIGE TEGENHANGERS OP DE WERELDMARKT

DE BELGISCHE NICHE OP DE WERELDMARKT? KWALITEIT IN AL HAAR LANDBOUWPRODUCTEN

Het allesoverheersende risico dat de landbouwer loopt, blijft dat hij een prijsnemer is voor de producten die hij verkoopt. De landbouwer heeft niets of nauwelijks iets te zeggen over de prijs. De meeste markten voor landbouwproducten leunen erg dicht aan bij wat eufemistisch “volmaakte mededinging”¹ wordt genoemd. In een dergelijke markt is prijs, en enkel de prijs, het sturende element. Producten worden verondersteld zo uniform te zijn dat enkel de prijs telt. (Of algemener: dat alle informatie over mogelijke verschillen in kwaliteit bijvoorbeeld volledig en transparant in de prijs wordt weerspiegeld.) Het aantal aanbieders op de markt is zo groot dat de actie van een enkeling, in het bijzonder het verdwijnen van die ene landbouwer, geen enkel effect heeft op de prijs.

Het prijsnemeraspect van de landbouwer uit zich op veel manieren die in het vervolg van deze tekst telkens opnieuw zullen opduiken. De schakels voor en na de landbouwer worden doorgaans bevolkt door grotere partijen, met meestal méér informatie en

meer middelen die hen de macht verlenen in de onderhandelingen met de landbouwers om wel de prijs te kunnen bepalen. De consument ten slotte wordt – niet in het minst om politieke redenen – afgeschermd van prijschommelingen. Zij voelt daarom ook niet welke risico's er gelopen werden in de voorgaande schakels van de keten om tot het product te komen dat zij maar uit de winkelrekken te plukken heeft.

Landbouwproducten worden over het algemeen gekenmerkt door een bijzonder precaire combinatie van prijsreacties. De (prijs)elasticiteit aan aanbodzijde, de mate en snelheid waarmee landbouwers kunnen inspelen op productieverhogingen, is aanzienlijk. Melkveehouders en waarnemers waren verrast hoe hard de productie zou stijgen toen het quotum werd losgelaten. Het is bang afwachten wat het wegvallen van het suikerquotum zal brengen. Indien er zich omgekeerd een crisis voordoet, kan een min of meer beperkt tekort al tot grote prijsstijgingen leiden. Omgekeerd doet een klein productieoverschot de prijzen snel in elkaar stuiken. Overheden zijn daarom eerder voorstander van een (beheersbaar) overaanbod, terwijl landbouwers graag zelf het aanbod willen sturen.

¹ In een dergelijke omgeving is theoretisch géén winst mogelijk, soms zelfs niet voldoende marge om te kunnen investeren in een nieuwe ondernemingscyclus. Het is daarom onbegrijpelijk dat er in de samenleving en in het economie-onderwijs zoveel nadruk wordt gelegd op perfecte competitie als meest natuurlijke marktomgeving. Alle overige markt vormen zoals oligopolies of monopolies worden als afwijkingen gezien terwijl iedere ondernemer streeft naar een – meestal slechts tijdelijk – monopolie: alleen dan en daar kan immers winst worden gemaakt.

Anderzijds is de prijselasticiteit aan vraagzijde laag. Prijzen moeten al fors zakken voor de vraag stijgt. De reden, uiteraard, is dat de meeste landbouwproducten noodzakelijke producten zijn. Een stijgend inkomen wordt in een land als het onze niet zozeer aan noodzakelijke producten besteed.

Wij doen een oproep aan de overheid om die prijsnemersaspecten te verlichten vanuit het oogpunt van de landbouwer. Niet dat landbouwers van de overheid verwachten dat die zonder meer alle risico's overneemt of compenseert. De geglobaliseerde markt voor landbouw- en voedselproducten maakt echter weinig tot geen onderscheid tussen de kwaliteitsvolle productie hier en de vaak minderwaardige producten uit andere landen – de consument geeft toch niet om het verschil.

De Belgische troef moet kwaliteit zijn in al haar landbouwproducten.

Fedagrim vraagt de overheid daarom meer in te zetten op een Belgisch keurmerk. Daarmee kunnen de producten van hier (h)erkend worden en kan een faire prijs voor de geleverde kwaliteit mogelijk worden. Er bestaan wel al wat initiatieven die kwaliteitsniches willen differentiëren: de aardbeien van Hoogstraten, Tomabel, een aantal varkensrassen... Er is het Agence Wallonne pour la Promotion d'une Agriculture de Qualité (APAQ-W) en het Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing (VLAM). Maar Fedagrim pleit voor een doorgedreven positionering in de markt voor het collectief van alle Belgische landbouwproducten. De Belgische troef moet kwaliteit zijn.

DE LANDBOUWER IS EEN ONDERNEMER, NIET ALLEEN EEN PRODUCENT

Zestig jaar geleden werd in Rome de Europese Economische Gemeenschap opgericht, waarmee ook het gemeenschappelijke landbouwbeleid (hierna: GLB) in de steigers werd gezet. De doelstellingen ervan zijn tot op vandaag nog nooit gewijzigd:

- de productiviteit van de landbouw te doen toenemen door de technische vooruitgang te bevorderen en door zowel de rationele ontwikkeling van de landbouwproductie als een optimaal gebruik van de productiefactoren, met name van de arbeidskrachten, te verzekeren;
- op die manier de landbouwbevolking een redelijke levensstandaard te verzekeren, met name door de verhoging van het hoofdelijk inkomen van hen die in de landbouw werkzaam zijn;
- de markten te stabiliseren;
- de voorziening veilig te stellen;
- redelijke prijzen bij de levering aan verbruikers te verzekeren.

Decennia lang dacht Europa de boer en tuinder het best te moeten ondersteunen met prijsgaranties en later productiesubsidies en rechtstreekse inkomenssteun. Langzamerhand rijpen ook hier de geesten dat de Amerikaanse benadering door middel van instrumenten voor risicobeheer beter aansluit bij de noden van de sector.

Een aantal van die instrumenten en instellingen maken al langer deel uit van de pijler plattelandsontwikkeling van het GLB. Ze werden recent nog uitgebreid aangeprezen in het zogenoemde Veermanrapport (Agricultural Markets Task Force 2016) als middel bij uitstek om de weinig benijdenswaardige positie van de landbouwer in de waardeketen te versterken.

Toch blijven ze onderbenut. Minder dan 1% van het landbouwbudget in Europa gaat naar oogst-, dier- of plantverzekeringen, naar gemeenschappelijke fondsen ter bescherming tegen natuurrampen of de uitbraak van dier- of plantziektes of naar inkomensstabilisering door middel van mutualisering. Landbouwers zijn zich niet altijd bewust, of worden niet voldoende geïnformeerd over het bestaan en het gebruik van die instrumenten.

De rechtstreekse betalingen die nog altijd het gros van het GLB uitmaken, ondermijnen bovendien de ontwikkeling van andere risicobeheersystemen: diversificatie in de ondernemingen zelf, coöperatie in producentenorganisaties waarbij landbouwers hun productie op elkaar kunnen afstemmen, nieuwe financiële markten die zowel contante als termijntransacties mogelijk maken, "slimme" contracten in de waardeketen die ook clausules rond voedselveiligheid of –kwaliteit of het duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen in rekening brengen.

Het wereldomvattende karakter van de markten voor vele landbouwproducten bedreigt het eeuwenoude risicobeheer door middel van "boerenjaren."

Om de kwetsbaarheid van de landbouwer in de waardeketen tegen te gaan, moet de overheid die instrumenten actiever promoten en prominent in het beleid inschakelen. De uitdagingen zijn daarbij niet dezelfde in iedere individuele landbouwwaardeketen: de gevoeligheid voor natuurverschijnselen, de mate waarin producten houdbaar zijn, de volatiliteit van opbrengst en prijs van jaar

tot jaar, de meerwaarde van lokale productie voor de consument en vanuit het oogpunt van strategische voedselvoorziening, of zelfs de historisch gegroeide houding ten opzichte van risico is verschillend van keten tot keten binnen de landbouwsector. Andere ketens vereisen mogelijk verschillende risicobeheersinstrumenten.

Misschien de belangrijkste reden om een actief risicobeheer te promoten ten nadele van bijvoorbeeld minimumprijzen is de voortdurende integratie van de wereldwijde markten voor landbouw- en voedingsproducten. Omdat prijs en opbrengst doorgaans negatief gecorreleerd zijn, zou je vermoeden dat hoge prijzen en lage volumes elkaar "op natuurlijke wijze" afdekken. Als het minder goed gaat in het spel tegen de natuur stijgt de prijs die je op de markt krijgt. Maar wanneer prijzen voor producten op een "perfecte" wereldwijde markt worden bepaald, zonder veel acht te slaan op kwaliteitsverschillen, wordt het effect van dat naïeve risicobeheer grotendeels teniet gedaan. Een tegenvallende oogst op één locatie leidt nu haast onmiddellijk tot verhoogde productie elders. Met andere woorden: het lagere volume voor de landbouwer hier wordt niet gecompenseerd door de prijs, maar door een toename van het volume ergens anders in de wereld.

Dat mechanisme bedreigt het eeuwenoude risicobeheer door middel van een voldoende aantal "boerenjaren." Als financiële spelers die wereldprijzen nog volatieler maken door te speculeren, getuige de bokkensprongen op de markten voor tarwe, soja, varkens of kippen, is de landbouwer hier nog verder van huis...

Sommige risico's zijn uiteindelijk niet (winstgevend) verzekeraar door privé-ondernemingen. Natuurrampen en de impact van klimaatwijziging moeten op een zo groot

mogelijke schaal gemutualiseerd kunnen worden. Ook daar is een rol weggelegd voor de overheid, niet zozeer om de schade als gevolg van hagelbuien, intense regen of overstromingen te compenseren maar om preventief het gedrag van alle betrokken partijen bij te sturen. Als de klimaatwijziging ons land zou dwingen tot een fundamenteel andere manier van landbouwen – met andere geschikte gewassen, seizoenen die vroeger of later beginnen, onvoorspelbare weerpatronen, ongekende ziektes – wie zal dan die gedragswijzigingen coördineren?

Fedagrim merkt daarbij op dat verzekeren en optimaliseren in veel opzichten elkaars tegenpolen zijn. De landbouwwaardeketsen en het voedselbeleid in het algemeen zijn blootgesteld aan buitensporige risico's zoals de EHEC-bacterie, natuurrampen of geopolitieke verschuivingen. Efficiëntie koste wat het kost moet het daarbij op langere termijn afleggen tegen robuustheid en de veerkracht om zich aan de veranderende omgeving aan te passen. Dat geldt voor ons landbouw- en voedselbeleid maar a fortiori voor de meeste ontwikkelingslanden. Ons beleid heeft ook een impact op dat van hen. Proberen zelfvoorzienend te worden om robuuster te zijn voor de schommelingen op de internationale markt kan, als dat op een ondoordachte wijze gebeurt, hele economieën ontwrichten.

De overheid heeft ook een bijzonder grote verantwoordelijkheid wanneer het gaat om het inrichten van de vorming van toekomstige landbouwers. Onze landbouwers worden bijzonder goed opgeleid tot "technenuten" maar het ondernemersaspect – dat staat en valt met het bewust en effectief omgaan met risico's – laat heel wat meer te wensen over. De tacit knowledge die jonge landbouwers opdoen door hun familie gade te slaan, werkt die scheeftrekking in de hand. De bijzonder

grote technische stielkennis die zij "in het veld" opdoen staat in schril contrast met de houding van de vroegere generaties landbouwers ten opzichte van de ondernemersrisico's die landbouwers lopen. Het onderwijs moet zeer snel die blinde vlek wegwerken, wil de landbouw in ons land op langere termijn floreren.

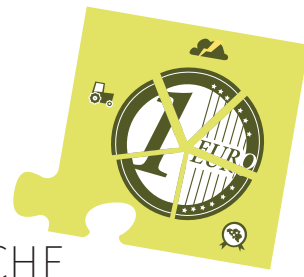
De bijzonder grote technische stielkennis die zij "in het veld" opdoen staat in schril contrast met de houding van de vroegere generaties landbouwers ten opzichte van de ondernemersrisico's die landbouwers lopen.

Voor landbouwers die niet uit een landbouwfamilie komen, ligt de horde zo mogelijk nog hoger. Afnemers zeggen gemakkelijk: iedereen moet maar zo goed worden als het meest performante bedrijf in de sector! Starters zonder een historisch opgebouwd kapitaal hebben de technische knowhow evenwel nog niet onder de knie en moeten vaak nog een steile leercurve over. Al gebeurt het leren in de beide richtingen. Buitenstaanders kunnen een economische rationelere benadering meebrengen. Wie op het erf is opgegroeid, heeft naast de stielkennis – en de band met grond – ook een buitengewoon werkethos meegekregen. Heel soms hebben nieuwkomers zelfs het voordeel: de drempel om een familiebedrijf te heroriënteren ligt al eens hoger dan de kapitaalvereisten om een nieuwe onderneming uit de grond te stampen.

We moeten daarbij wel opmerken dat markten in het algemeen, en landbouwmarkten in het bijzonder, zich zo snel ontwikkelen dat het onderwijs niet altijd bij machte is de snelle evoluties op het gebied van financiën, technologie of biochemie bij te benen. Informatie over dat soort innovaties, met inbegrip van regel- en wetgeving, slijpelt al te traag door tot bij de landbouwers zelf. Die hebben niet altijd de tijd om te anticiperen en worden dan ook geconfronteerd met nieuwe voorwaarden (en de bijhorende administratie) op het ogenblik dat ze nog maar eens een vergunning moeten aanvragen.

De meeste informatie halen landbouwers bovendien uit wat hun burens doen of wat hun leveranciers hen vertellen. Landbouwers vallen daarmee niet zelden ten prooi aan kuddegedrag waar onafhankelijk inzicht een betere raadgever zou zijn, of het nu gaat om wat er volgend jaar "goed in de markt" zal liggen, waarom je buur een nieuwe trekker heeft gekocht, en waar financiering vandaan komt.

Een voorbeeldje van hoe het beter kan, wordt geïllustreerd door onderzoek van Ugent en het ILVO. Gerichte vaccinaties en meer aandacht voor bioveiligheid slaagden erin om het antibioticagebruik in varkensbedrijven nagenoeg te halveren zonder in te boeten op productiviteit of winstgevendheid. Het geheim schulde in een bedrijfsspecifieke aanpak en persoonlijke coaching van de landbouwer door een onafhankelijke expert (Rojo-Gimeno et al. 2016).

NET ZOALS IN ANDERE ECONOMISCHE SECTOREN MOET IN DE PRIJS VAN VERSCHILLENDE LANDBOUWPRODUCTEN HET KWALITEITSVERSCHIL VAN DIE PRODUCTEN ZICHTBAAR GEMAAKT WORDEN

EEN NIEUW VERBOND MET DE CONSUMENT

De perceptie in de samenleving is in België (en in Vlaanderen nog meer) bepaald door het mestvraagstuk. In de media verengde het beeld van de landbouwer tot mestverspreidende trekkers en troebel oppervlaktewater. Met de jaren werd dat beeld uitgebreid met genetisch gemanipuleerde organismen, de impact van bestrijdingsmiddelen op de volksgezondheid en het dierenwelzijn. Ook al bevatten schoonheidsproducten grotere doses kankerverwekkende stoffen of worden er minder pesticiden per hectare gebruikt dan een tablet vaatwasmiddel. Zolang de landbouw een gemakkelijk doelwit is, waarvan de consumenten de risico's niet voelen en de opportuniteiten niet naar waarde schatten, blijft het een moeilijk verhaal.

Het herijken van die beeldvorming zal niet van vandaag op morgen gebeuren. Landbouwers moeten opnieuw het bondgenootschap bevestigen met de mensen die hun product opeten. De vergroeningsmaatregelen uit het gemeenschappelijk landbouwbeleid of de opkomst van bio- en stadsnabije landbouw hebben het imago van de landbouwer mogelijk wat opgekrikt,

maar er is nog werk aan de winkel om alle landbouwers de juiste vaardigheden mee te geven om met consumenten en omwonenden om te gaan.

De liefde moet ook van twee kanten komen. De consument kan op twee manieren nauwer betrokken worden en gevoeliger worden gemaakt voor de landbouwerisico's. We hebben hiervoor al gepleit voor meer bewustmaking.

Een tweede manier is uiteraard om in de prijs van de producten die zij koopt, de nodige risicopremies – lees: kwaliteitstoelagen – te

Bij ons wordt de consument zo afgeschermd van schommelende prijzen op de markten voor grondstoffen en voedsel dat er een totaal verkeerde perceptie rijst van de rol en de risico's die de landbouwers in het bijzonder lopen.

verrekenen. De politieke druk om prijsverhogingen in voedsel tegen te gaan is enorm. Dat is zeer begrijpelijk. In extreme gevallen heeft de geschiedenis al te vaak laten zien dat duur voedsel de orde in de samenleving zelf bedreigt: van de panem et circenses-politiek in het oude Rome tot de vermoedelijke invloed van graan- en broodprijzen in de Arabische opstanden van enkele jaren geleden.

Bij ons wordt de consument zo afgeschermd van schommelende prijzen op de markten voor grondstoffen en voedsel dat er een totaal verkeerde perceptie rijst van de rol en de risico's die de landbouwers in het bijzonder lopen. Nochtans worden de meeste landbouwproducten gekenmerkt door een lage prijselasticiteit. Prijzen moeten al verdubbelen voor de vraag met pakweg 10% afneemt. Voeding neemt vandaag slechts een hap van om en bij de 12% uit ons besteedbaar budget, ongeacht of we de portefeuille van hoge of lage inkomens bekijken.

Zouden we er als consument zo veel last van hebben als de landbouwproducten net iets hoger lagen? Stel dat een Belg zo'n 150 kg groenten, 100 kg brood, 300 l melk en 50 kg vlees per jaar eet. Als vlees 1 euro meer zou kosten, melk 10 cent meer, 20 cent erbij voor graan en een halve euro voor de groenten, dan kan de landbouwer deel uitmaken van een duurzame waardeketen. Met minder dan 200 euro meer per persoon, komen we eruit.

De belangstelling voor korte ketens en stadsnabije landbouw suggereert dat dat hernieuwde verbond met de consument gemakkelijker tot stand kan worden gebracht door op lokale, Belgische, productie te focussen. Geglobaliseerde commodities staan onder een dergelijk strikt prijsregime dat er weinig tot geen ruimte is om daarbij een betekenisvolle relatie op te bouwen. Bio-gecertificeerde producten slagen er

anderzijds wel in een premie te vragen maar dat blijft voorlopig een redelijk kleine niche voor de gegoede klassen. Het is de prijs van verse voeding in de supermarkt waar het verschil moet worden gemaakt, niet die van het groentenpakket dat aan huis wordt bezorgd. Beleids- en opiniemakers leven niet altijd in dezelfde wereld als die van mensen die met 1.700 EUR drie kinderen groot moeten brengen.

Community-supported agriculture is een beloftevol alternatief waarbij consumenten de risico's van specifieke landbouwers mutualiseren. De consument betaalt de landbouwer bij het begin van het jaar een vaste bijdrage waarvoor hij uiteraard verse producten in ruil krijgt maar vaak ook inspraak in hoe de boerderij wordt gerund. Het valt nog te bezien in hoeverre CSA-initiatieven effectief de boer en tuinder wat meer inkomenszekerheid kunnen bieden als en wanneer het een aantal jaren slecht gaat. Tien jaar na de uitrol in België bereiken een veertigtal CSA-ondernemingen ongeveer 7.000 consumenten. Kan dat op grotere schaal? Waar ligt de grens?

Diezelfde lijn doortrekkend kan je je afvragen of en hoe ook de andere effecten – negatieve en positieve – van de landbouw op de samenleving in de consumentenprijs kunnen worden weerspiegeld: de superieure kwaliteit van het basisproduct, het respect voor dierenwelzijn en natuurlijke hulpbronnen, tot het verminderd gebruik van antibiotica toe. We komen er later nog op terug.

Het uiteindelijke doel moet zijn om alle kosten van voedselvoorziening zichtbaar te maken in de prijs. Die kosten houden vanzelfsprekend de kost in van de productiefactoren maar ook hun sociale en ecologische tegenhangers. Op die manier geeft het prijsmechanisme de juiste signalen aan consumenten – en zij op hun beurt aan alle

partijen in de waardeketen. Daarmee hebben we niet gezegd dat die kwaliteitstoelage van de consument moet komen. De oplossing kan gevonden worden in de keten zelf.

Een eerlijke prijs, bedongen tussen de landbouwer en uiteindelijk de consument, is in ieder geval een betere deal dan de rechtstreekse betalingen uit het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Om nog te zwijgen van economisch moeilijk te verantwoorden interventies zoals het opkopen van boterbergen, melkplassen en wijnzeeeën, of marktverstorende gegarandeerde minimumprijzen. Het alternatief van een overheid die de productie beperkt, waarbij noch overschotten noch subsidies een rol spelen, zou de samenleving al minder hebben gekost.

Directe betalingen maken ondertussen bijna de helft uit van het nettolandbouwincome in Europa (Matthews 2016). Maar er is een groot onderscheid tussen de verschillende waardeketens. Voor de vleesveeteelt loopt het aandeel publieke steun in het landbouwincome op tot ongeveer 100% (Platteau 2014). Wijn of glastuinbouw daarentegen genieten nagenoeg geen directe steun.

Ook in andere landen worden landbouwproducenten ondersteund. Waar Europa gemiddeld 20% van het bruto-income ondersteunt, loopt dat percentage op tot meer dan 60% voor Noorse of Zwitserse landbouwers. Anderzijds ligt de steun in de VS de helft lager. In 2014 schroefden de Verenigde Staten heel wat directe betalingen terug en legden meer de nadruk op verzeeringen en risicobeheer.

Een ander vermeldenswaardig voorbeeld is Nieuw-Zeeland. Meer dan de helft van wat de eilandengroep uitvoert, bestaat uit landbouwproducten, met name schapen en zuivelproducten. De oproep van de

Wereldhandelsorganisatie om geen verstoring landbouw(prijs)beleid meer te voeren bracht Nieuw-Zeeland ertoe haast geen directe steun meer te verlenen aan producenten. De overheid komt in principe enkel tussen bij grootschalige epidemieën of rampen. Omgekeerd betalen en organiseren landbouwproducenten zelf voor collectief marktonderzoek en voor kwaliteitszorg. Die ingrepen verlaagden het gemiddelde inkomen van landbouwers aanzienlijk in de eerste paar jaren na de hervorming. Daarna zorgde een herallocatie van de middelen naar gezonde performante ondernemingen al snel voor stijgende inkomens.

Het gemeenschappelijk landbouwbeleid vereist ondertussen dat landbouwers in Europa ook de habitatrichtlijnen en instandhoudingsdoelstellingen respecteren, aandacht hebben voor bodemkwaliteit en het behoud van graslanden, voor biodiversiteit en gewasdiversificatie, voor koolstofsequestratie en stikstofdepositie.

De lidstaten kunnen zelfs bijkomende maatregelen cofinancieren. In Vlaanderen bijvoorbeeld gaat het merendeel van de middelen naar investeringssteun via het VLIF. Maar de voorwaarden die aan die steun gekoppeld zijn, zijn soms niet min. Zo houden minimum- en maximuminkomendrempels en de definitie van "inkomen uit landbouwactiviteit" niet altijd rekening met de schommelingen in dat inkomen of met de opportuniteiten door samenwerking tussen bedrijven. Bovendien is de VLIF-steun niet bedoeld voor startende landbouwbedrijven maar om bestaande ondernemingen te helpen hun activiteiten te verbreden of om te schakelen naar duurzame productie. We vragen daarnaast meer ondersteuning om gemakkelijker in én uit de land- en tuinbouwsector te kunnen stappen.

Hoewel hun aandeel in het landbouwersinkomen ze per definitie tot een stabilisator maakt, zijn nagenoeg alle waarnemers het erover eens dat rechtstreekse betalingen verkeerd ontworpen zijn. Ze zijn voornamelijk gebonden aan oppervlakte, waardoor perverse prikkels kunnen ontstaan. De areaalafhankelijkheid maakt ze asociaal. Amper 5% van de steun komt terecht bij de 50% landbouwersgezinnen met een inkomen beneden de mediaan. Grootgrondbezitters – de grootste 3% heeft meer dan 100 ha, en samen 50% van het areaal in bezit – gaan met het meeste geld lopen. In 2014 ontving 80% van de begunstigden slechts zo'n 20% van de betalingen (Europese Commissie 2015).

Hoewel hun aandeel in het landbouwersinkomen ze per definitie tot een stabilisator maakt, zijn nagenoeg alle waarnemers het erover eens dat rechtstreekse betalingen verkeerd ontworpen zijn.

Anderzijds zijn rechtstreekse betalingen niet risicospecifiek, niet contracyclisch en te weinig gericht op het resultaat dat ze (zouden kunnen) nastreven zoals het beperken van overtollige stikstofdepositie of het in stand houden van grasland. Het risico is dat met name gekoppelde steun in belangrijke mate lekt naar hogere prijzen voor grond, machines en andere inputs. Daarmee ondermijnen ze goed risicobeheer.

ADEM RUIMTE GEVEN OM AAN LANDBOUW TE DOEN

5

DE TOEGANG TOT LANDBOUWGROND – VOOR LANDBOUWERS – WORDT STEEDS MOEILIJKER. EEN GRONDBANK ZOU DE DRUK OP DE GRONDPRIJS KUNNEN VERLICHTEN EN DE OVERDRACHT VAN GRONDEN TUSSEN LANDBOUWERS VERGEMAKKELIJKEN

DE LANDBOUWGROND IS TE DUUR OM AAN LANDBOUW TE DOEN

Er is, zonder veel overdrijven, geen enkele landbouwkundige activiteit die de huidige prijzen voor landbouwgrond kan rechtvaardigen. Wie geen grond meekreeg van zijn of haar ouders, of wie niet kan genieten van het investeringsbudget van een grote landbouw- of voedingsgroep kan eigenlijk de aankoop-prijs van de grond niet terug verdienen.

Zowel de teller als de noemer in het rendement op investeringen zijn problematisch. Het gemiddelde inkomen van een landbouwersgezin ligt laag en is veel volatieler dan dat van hun landgenoten. Maar misschien de sleutel tot het landbouwvraagstuk is de prijs van – en daarmee de toegang tot – grond.

Wereldwijd zijn bijna 80% van de mensen die lijden onder honger en extreme armoede voor hun overleven rechtstreeks afhankelijk van de grond waarop zij leven: kleine boeren, landarbeiders, herders en hun gezinnen. Zonder toegang tot grond komt hun bestaan in gevaar. Dichter bij huis ondervroeg de Europese Commissie 2200 jonge landbouwers

waaronder ook 80 landgenoten (Zondag et al. 2015). De beschikbaarheid van grond om te kopen of te huren staat bovenaan de lijst van problemen. En België spant daarbij helaas de kroon.

Over de voorbije twintig jaar is de gemiddelde prijs van landbouwgrond in België minstens verdubbeld (zie bijvoorbeeld SALV 2017). De druk op de prijzen is het gevolg van de steeds intensere concurrentie voor landbouwgrond, niet zozeer onder landbouwers, maar vooral tussen landbouwers en outsiders. Beleggers zien in landbouwgrond een veilige haven voor hun vermogen, of speculeren op een functiewijziging. Gegoede burgers trekken weg uit de steden om de spreekwoordelijke vierkantshoeve te renoveren. Verpaarding en vertuining nemen hand over hand toe (Verhoeve 2015, 2016). De prijzen die die partijen op tafel kunnen en willen leggen, vormen een aanbod dat de meeste landbouwers niet lang kunnen afslaan.

Die dure grond maakt het haast onmogelijk voor buitenstaanders om de landbouwsector in te stromen, en maakt het tegelijk moeilijk voor landbouwers om te stoppen en hun bedrijf over te dragen. Waarnemers

Zowel aan het begin van hun loopbaan als aan het einde duikt er voor de landbouwer en zijn gezin daarmee een obstakel op dat de ene buitensluit uit en de andere opsluit in hun landbouwersbestaan.

gaan ervan uit dat landbouwactiviteiten een prijs van misschien 30.000 euro per hectare kunnen dragen. Met prijzen per ha die twee, drie, vier keer meer gaan dan het rendement uit landbouwactiviteiten kan verantwoorden, zit er vaak niets anders meer op dan grond pachten van grootgrondbezitters. Zowel aan het begin van hun loopbaan als aan het einde duikt er voor de landbouwer en zijn gezin daarmee een obstakel op dat de ene buitensluit uit en de andere opsluit in hun landbouwersbestaan. De overheid moet deze zogenoemde switching costs verlagen en zo tegelijk voor vers bloed in de sector helpen zorgen en landbouwers van een rustige oude dag laten genieten.

IS ER NOG PLAATS VOOR DE LANDBOUW IN BELGIË?

Met een bevolkingsdichtheid van meer dan 360 inwoners per vierkante kilometer is België dichtbevolkt. Dat geldt a fortiori voor Vlaanderen waar nog eens 100 inwoners méér per vierkante kilometer wonen. Bovendien is, zeker in Vlaanderen, die bewoning redelijk gelijk verdeeld over het grondgebied. België kent nog zeer weinig ongerepte natuur. Het landschap is een bijzonder divers cultuurlandschap geworden waar landbouwgebieden, bos en natuur en woongebieden erg dicht tegen elkaar aanleunen. En het ruimtebeslag neemt iedere dag toe.

In België is een gemiddeld landbouwbedrijf 36 ha groot (25 ha in Vlaanderen, 57 ha in Wallonië). Dat is veel groter dan het gemiddelde landbouwbedrijfje in de wereld (zo'n 2 ha) maar klein in vergelijking met landbouwgrotmachten als Brazilië, de Verenigde Staten en Canada of Oekraïne. Zoals in alle Europese landen, neemt het aantal boerderijen structureel af terwijl de oppervlakte per onderneming blijft stijgen (FOD Economie 2016). Twee derde van de bedrijven verdween sinds de jaren '80 terwijl de grond per bedrijf verdrievoudigde. Het aantal inwoners dat één landbouwer in België moet bedienen is over die periode haast verdubbeld tot zo'n tweehonderd nu.

Tot op zekere hoogte is de huidige specialisering in de Belgische landbouw nog altijd getekend door de historische evoluties in de toegang tot grond. In de negentiende eeuw al liep ons land voorop in de tuinbouw bijvoorbeeld. De beschikbaarheid van goedkoop mengvoeder creëerde daarnaast de opportuniteit om een intensieve veeteelt op te zetten op de relatief beperkte beschikbare oppervlaktes.

Ook het verschil tussen de landbouw in Vlaanderen en Wallonië heeft met het relatieve gebrek aan grond te maken en de technologische evoluties die dat met zich meebracht. De neiging in Vlaanderen naar meer diversificatie, naar meer producten met toegevoegde waarde en een uitgebouwde verwerkende industrie vindt daar zijn oorsprong. In Wallonië ging het om melk- en runderteelt en granen. De drang om zich aan te passen, dieper in de waardeketen méér toegevoegde waarde te creëren is in Wallonië minder sterk. De historische economische context vertaalt zich ook in twee beleidsmodellen waardoor een Belgische positie over melk bijvoorbeeld niet eenvoudig is.

De toegang tot grond is van doorslaggevend belang voor het soort landbouw dat in de toekomst nog mogelijk is. Hoewel de biologische landbouw aan een sterke opmars bezit, blijft het vooralsnog een niche. Beduidend minder dan 10% van het land wordt volgens biologische criteria bewerkt, lager dan in de rest van Europa. Ook de korte keten maakt niet veel meer uit dan 1% van alle voedselverkoop – hoewel één in de vier Belgen bijvoorbeeld wel al op de boerderij heeft gekocht.

Als we doorgaan op de manier waarop de landbouw nu evolueert, zal de landbouw in ons land over enkele decennia een totaal ander soort landbouw zijn. Het gros van de landbouw zal bestaan uit zeer grote exploitaties met daarnaast kleine of zeer kleine ondernemingen die misschien iets heel anders gaan doen dan wat ze nu doen. De grote exploitaties vereisen een aanzienlijke standaardisering in productie, complexere machines en inrichtingen, een overeenkomstig risicobeheer (uitgekiende monocultuurregimes, precisiegebruik van fytopharmaca en andere kunstmatige ondersteuning, mogelijk zelfs biolandbouw op industriële schaal). Noord-Duitsland of Noord-Frankrijk zelfs kunnen als illustratie dienen. Die evolutie hangt uiteraard samen met die in de overige schakels van de voedselketen. Er is een wisselwerking tussen dit soort exploitatie en de afnemers verderop in de waardeketen: toenemende eisen gaan gepaard met de efficiëntie van schaalvoordelen.

Ook al blijft de landbouwproductiviteit in ons land op peil, het areaal – ingeschat niet zozeer als de gronden die als landbouwgrond zijn bestemd maar die oppervlaktes waarvoor door beroepslandbouwers inkomenssteun wordt gevraagd – is evenwel eindig. Het Witboek Ruimte Vlaanderen (2017) pleit voor voldoende ruimte worden verzekerd waarin

(professionele) agrarische bedrijvigheid zich kan ontwikkelen. De regio wil zelfs cultuurgrond terugwinnen op oneigenlijk gebruik.

Het zijn tekenen aan de wand dat het landbouwareaal onder druk staat, zeker rond stadskernen. De voorbije 35 jaar is de oppervlakte akkerland en grasland op het grondgebied van Brugge met bijna 30% (1.850 ha) afgenomen ten voordele van bebouwing en ander ruimtegebruik (WVI 2017). Ook rond kleinere kernen zoals Ingelmuuster is dezelfde evolutie merkbaar. In landelijke gemeentes als Zuienkerke of Poperinge bleef de daling in het areaal beperkt.

Het behoud van het landbouwareaal is sterk verbonden met de vraag naar het voortbestaan van de landbouw maar ook met de manier waarop algemeen met open ruimte wordt omgegaan. De discussie over welk type landbouw tegemoet komt aan de maatschappelijke noden en wensen is een onderdeel van de bredere vraag: wie krijgt toegang tot de open ruimte? Welke functie

Wereldwijd woedt nu de discussie of land sparing – het strikt scheiden van landbouw en natuur zeg maar – of land sharing – het verzoenen van beide op hetzelfde stuk grond – de beste oplossing biedt.

heeft die ruimte voor de samenleving? Hoe moet die ruimte eruit zien: is een tuinlandschap met groene hekkens evenwaardig met een landschap van hagen en dijken? Welke diensten willen we dat er op het platteland geleverd worden – én door wie?

Hoe verweven we paardenfokkerijen met akkerbouw en met het natuur(cultuur) landschap? Wat is de impact van de klimaatwijziging?

Daar houdt de discussie echter niet bij op. Ook binnen de open ruimte toegewezen aan de landbouw is het debat aan de gang. Verschillende gradaties van landbouw-in-evenwicht-met-natuur werden ontwikkeld naarmate de intensivering en internationalisering van de landbouw na de tweede wereldoorlog vorm kreeg. Wereldwijd woedt nu de discussie of land sparing – het strikt scheiden van landbouw en natuur zeg maar – of land sharing – het verzoenen van beide op hetzelfde stuk grond – de beste oplossing biedt.

Norman Borlaug, één van de vaders van de groene revolutie, is van mening dat een intensievere landbouw ook de sleutel kan zijn om natuurgebieden te vrijwaren van de invloed van diezelfde landbouw. Die hypothese is niet onomstreden: in de landen rond de evenaar leidt een efficiëntere landbouw paradoxaal genoeg vaak tot nog meer beslag op de omringende wouden. Maar ook in België is Borlaug's idee van land sparing niet zo eenvoudig toe te passen: hoe intensieve landbouw bufferen door middel van biologische landbouw om natuurgebieden verderop te beschermen bijvoorbeeld? Wat met onze intensieve veehouderij?

Het Witboek Ruimte Vlaanderen (2017) spreekt ietwat onbestemd over een “verweven” ruimtebeslag waarbij wonen en werken, voedsel- en landbouwproductie, groen en water met elkaar geïntegreerd worden. Op die manier wordt onder meer de ecologische voetafdruk verkleind. Kringlopen kunnen eenvoudiger gesloten worden. Vervoer wordt beperkt. Hoe dichterbij de woonkern komt, hoe kritischer de voorwaarden voor grondgebruik zijn. Het

reserveren van landbouwzones in stadsnabije gebieden zou echter een voorbeeld van buffering kunnen zijn. Maar het is naïef te denken dat korteketenlandbouwers dan zonder meer kort bij de stad gaan komen werken. De CSA-landbouwer is misschien prominent in sommige media maar maakt voorlopig maar één procent uit van het totaal. Zijn consumenten zijn de spreekwoordelijke minderheid van pioniers en idealisten. Het beleid zal dus actiever moeten optreden om de verwevenheid in de praktijk te brengen.

De andere optie, land sharing, maakt opgang maar extensivering van de landbouw zelf is in onze contreien ook geen evidentie. De grondprijs verklaart mogelijk deels de intensieve focus in de landbouw in België en vooral in Vlaanderen. Groententeelt vereist veel kennis en arbeid per ha. Varkensteelt heeft eigenlijk geen landbouwgrond nodig (wat op zijn beurt weer andere vraagstukken opwerpt). Aardappelen zijn als akkerbouwgewas ook intensiever dan bijvoorbeeld tarwe of gerst.

Dat neemt niet weg dat meer onderzoek naar de mogelijkheden hier van agroforestry of ecologische intensificatie (het inzetten van de ene insecten tegen andere bijvoorbeeld) op grotere schaal moet worden gevoerd. Landbouw kan immers in meer of mindere mate natuurlijke processen imiteren, bijvoorbeeld bij bestuiving of bij duurzaam landbeheer. De meerwaarde van dat alles voor de landbouwer mag daarbij niet uit het oog worden verloren. Tegen welke prijs is het voor hem nog de moeite waard om aan nog een land sharing-voorwaarde te voldoen?

Ongeacht de tweespalt tussen land sparing en land sharing kan het algemene belang van de open ruimte voor een samenleving de ruimte creëren voor allianties tussen natuur en landbouw. Open ruimte ontstaat immers niet vanzelf, al zeker niet in het

Het is meer dan een boutade dat de natuurorganisaties de grootste landbouwers in ons land zijn, en de landbouwers de grootste natuurbeheerders.

cultuurlandschap van bij ons. De landbouwer mag daarin proactief stelling nemen: (ook) wij beschermen de open ruimte. Dat positieve verhaal richting de samenleving en de (lokale) overheden – wij zijn buitengewoon goed geplaatst om de maatschappelijke diensten te leveren die de maatschappij wil – vormt een tegengewicht voor de defensieve reflex. Het is meer dan een boutade dat de natuurorganisaties de grootste landbouwers in ons land zijn, en de landbouwers de grootste natuurbeheerders.

De discussie dient ook en vooral op gemeentelijk niveau te worden gevoerd. Helaas verwatert de connectie tussen politiek en landbouw met het verdwijnen van steeds meer landbouwers. Vroeger was er in ieder gemeentebestuur wel een landbouwer schepen. Met het handvol dat ze nog zijn, zelfs al bezitten ze dan veel grond, wegen landbouwers niet langer op het bestuur.

De inplanting van landbouwbedrijven in een dergelijk versnipperd en verweven cultuurlandschap vereist nochtans dialoog. Waarom breidt een onderneming uit, hoe is die nieuwe stal geconcipeerd? Wat kan een landbouwer doen om het nabijgelegen grasland in stand te houden? Hoe kan een veiling dichtbij een woonkern een meerwaarde betekenen – door bijvoorbeeld loodsen ter beschikking te stellen? En in het verlengde van wat we hiervoor al zeiden: hoe kunnen burens in contact worden gebracht met landbouwers en de voedselverwerkende

industrie, met de mensen die daar werken? Hoe en waarom kan de overlast van tractoren of vrachtwagens draagbaar worden gemaakt.

De aandacht voor korte ketens kan landbouwers bijvoorbeeld inspireren om erg lokaal gedefinieerde coöperaties uit te bouwen. QR-codes verwijzen de consument naar meer informatie over de streek. De marketing maakt gebruik van ter plaatse gedraaide video's. Op die manier kunnen de verenigde landbouwers zich differentiëren en hun product unieker en schaarser positioneren. Datzelfde idee uit zich op heel wat grotere schaal in de waardeketen rond de aardbeien van Hoogstraten bijvoorbeeld. Veiling, landbouwers, de gemeente en andere belanghebbenden profileren zich als één gemeenschap rond die waardeketen tot ver buiten onze grenzen. Weten wat de consument wil en daar de best mogelijke kwaliteit voor aanbieden kan een waardeketen duurzaam lokaal verankeren.

In een dichtbevolkt land als het onze moeten we op zoek naar landbouw op maat van België, willen we het draagvlak voor die landbouw behouden. De tijd dat omwonenden kwamen helpen om de oogst binnen te halen, is voorgoed voorbij. Landbouwers moeten nu zelf de stap zetten. “Gij zijt op den boerenbuiten komen wonen,” is geen argument.

LANDBOUWGROND ALS “VRIJPLAATS” VOOR LANDBOUWERS

Maatschappelijke evoluties hebben de manier waarop de bijzonder versnipperde ruimte in ons land wordt gebruikt, gewijzigd en uitgebreid. Landschappen worden als onroerend erfgoed beschermd. Beleving “in de natuur” is aan een opmars bezig. De waarde van biodiversiteit wordt onderkend. Water- en luchtbeheer doen nadenken over verhardingsgraden en betonstops. Diezelfde betonstop maakt duidelijk dat decretale

afbakening niet altijd de meest efficiënte of wendbare manier van reguleren is. De overheid probeert nu op die maatschappelijke evoluties in te spelen door eerder met instrumenten en incentives beleid te voeren.

De uitdaging is met name om het aanzuigeffect van niet-agrarisch gebruik en bebouwing naar landbouwkundig waardevolle percelen niet zonder meer te laten plaatsvinden.

De centrale vraag daarbij is in hoeverre een specifiek perceel of een gegeven bebouwing op dat perceel eerder landbouwkundige waarde heeft – voor de huidige gebruiker of een andere landbouwer – of dat het op een andere manier maatschappelijk waardevol kan zijn: als erfgoed, om de identiteit van de streek te bewaren, als open ruimte tout court. Gebouwen (of gronden) die ook voor andere landbouwers of andere types landbouw geen meerwaarde meer bieden maar die de samenleving wel naar waarde schat, zouden uiteraard voor de overheid geen probleem mogen stellen. De uitdaging is met name om het aanzuigeffect van niet-agrarisch gebruik en bebouwing naar landbouwkundig waardevolle percelen niet zonder meer te laten plaatsvinden. Naar schatting 15% van het agrarisch bestemd gebied in Vlaanderen bijvoorbeeld wordt nu oneigenlijk gebruikt. Verlaten hoeses of stallen worden ingenomen; het grondgebruik volgt dan vaak in het spoor van wat met de bebouwing gebeurt (Vlaanderen 2017).

De overheid moet dus (nog meer) inzetten op instrumenten en de juiste prikkels om

landbouwkundig waardevolle bebouwing te herbestemmen naar andere agrarische doeleinden mogelijk te maken. Tegelijk moet voor stallen en hoeses die niet meer aan die voorwaarden voldoen en die ook geen anders-maatschappelijke waarde hebben een sloopregeling worden uitgewerkt zonder dat daarbij kapitaal wordt vernietigd in de ogen van de landbouwer. Een belangrijke hefboom daarbij is hoe de open ruimte die daardoor ontstaat wordt gevaloriseerd. Hoe ligt de verhouding tussen de veralgemeende planschade en planbaten die daarmee gepaard gaan? We komen er later nog op terug.

Het ontwerp en de fijne afstemming van dergelijke instrumenten is geen sinecure. Ieder instrument dat met de beste bedoelingen wordt ontworpen, kan potentieel worden benut voor de verruiming, de facto of de jure, van zonevremde rechten. Iedere uitbreiding of interpretatie van wat met landbouwgrond en landbouwgebouwen kan gebeuren, vergroot de economische en financiële opportuniteiten die uiteindelijk concurreren met de landbouw in de strikte zin.

Waar vroeger de occasionele hectare op de markt kwam voor niet-agrarische doeleinden, zien we nu geregeld hoeses met tien of meer ha in residentiële handen overgaan. Landbouwloodsen krijgen nu al een lichtstraat en grote multifunctionele sectionaaldeuren om het reconversiepotentieel zo hoog mogelijk te maken. Landbouwers tegen hun pensioen aan, en hun niet-agrarische kopers, rekenen op functiewijzigingen om een kapitaalsprong te verwezenlijken. Het platteland wordt bebouwd door de landbouwers zelf maar mét het oog op wat na hen komt.

Steeds meer aspecten – “rechten” – van het landbouwen in het bijzonder en het leven op het platteland in het algemeen worden verhandelbaar en “omkeerbaar”: productie- en

bouwrechten allerhande, fosfaatrechten... Zonder een coherent en consistent beleid zetten die rechten de deur op een kier voor het beknibben op het landbouwareaal. Maar die bedreiging kan – mét een coherent en consistent beleid – ook een opportuniteit zijn. In het debat rond de betonstop werd al vaker de idee geopperd om bouwgronden en het recht om te bouwen los te koppelen en dat laatste recht verruilbaar te maken. De bouwrechten op minder goed gelegen bouwgronden kunnen worden verkocht aan bouwheren en projectontwikkelaars om woonkernen nog meer te verdichten: een meergezinswoning te zetten in plaats van een open bebouwing, een woonlaag meer waar dat aangewezen is... Op die manier zou minstens een deel van de betonstop kunnen worden gefinancierd. Een soortgelijke benadering van landbouwrechten kan misschien de rigiditeiten verzachten die nu de toegang tot landbouwgrond voor (jonge) landbouwers en de overdracht tussen generaties bemoeilijken. In extremis kan de gereguleerde toegang tot het beroep zelf van “landbouwer” een recht worden dat landbouwgrond kan vrijwaren van andere grondbezitters.

De grondgebonden en verhandelbare rechten moeten niet alleen nauwkeurig worden ontworpen, rekening houdend met bedoelde én onbedoelde effecten op korte en lange termijn. De markt waarop ze verhandeld worden, moet ook correct werken. (We verwijzen als tegenvoorbeeld naar de markt voor emissiecertificaten.) Het juiste ontwerp moet die markt diep genoeg maken, met voldoende relevante vraag en aanbod. De prijsvorming moet ook transparant kunnen gebeuren.

Het moge duidelijk zijn dat dezelfde soort vragen zich stelt voor de grond zelf. Fedagrim stelt voor in één beweging ook te onderzoeken in hoeverre een diepe en breed gediversifieerde grondbank kan worden opgericht, als

Fedagrim stelt voor in één beweging ook te onderzoeken in hoeverre een diepe en breed gediversifieerde grondbank kan worden opgericht, als complement voor grondgebonden en verhandelbare rechten.

complement voor grondgebonden en verhandelbare rechten. Een grondbank, eventueel gefinancierd uit het saldo van planbaten en planschade, zou de overheid in staat stellen een grondbeheer te voeren dat rekening houdt met de bedrijfsvoering van landbouwactiviteiten. Het succes van een dergelijke grondbank staat of valt met het aantal gronden onder beheer. Hoe meer gronden een dergelijke grondbank bevat, hoe meer hij op de prijs kan wegen en hoe beter de bank gronden kan toewijzen onder landbouwers na bijvoorbeeld een onteigening of een overdracht tussen generaties.

Onteigeningen, om welke reden dan ook, werken nu immers vaak contraproductief. Een boerderij met pakweg 50 hectare wordt vandaag 10 hectare ontnomen, en morgen wordt er nog 5 hectare uit weggesneden. Die ingrepen kunnen de werking en het investeringsbeleid van de hele onderneming ondergraven: omzet en winst zijn doorgaans niet lineair evenredig met bebouwde oppervlakte! Een grondbank moet toelaten om de 15 onteigende hectare op een andere locatie in de buurt te compenseren op een manier die economisch zinvol is. Of misschien de volle 50 hectare onteigenen en over de naburige landbouwbedrijven verdelen. Ook reconversie en generationele overdrachten kunnen op die manier gemakkelijker plaats vinden.

EEN SPECIFIEK VERZEKERINGS- STELSEL TEGEN INKOMENSVERLIES EN EEN SPECIFIEK BELEID VOOR ARMOEDEBESTRIJDING BIJ LANDBOUWERS

Als je alle productiefactoren in de landbouw “marktconform” zou vergoeden, kom je bij een niet al te hoog en van jaar tot jaar wisselend landbouwersinkomen uit. Tel daarbij belastingen en verzekeringen en onderhoud van gebouwen en machines. Toch gaan er betrekkelijk weinig landbouwers failliet. Hoe komt dat?

Een eerste reden is dat op familiale bedrijven veel kosten weggemoffeld werden. Ouders werkten nog mee, net als aankomende kinderen. Ten tweede werkt de landbouwer zelf heel wat harder dan wat daar financieel tegenover staat. Personeel aannemen zou de druk verlichten maar die mensen redelijk vergoeden zou meer kosten dan de boer er zelf aan overhoudt. De zoektocht naar steeds lagere loonkosten neemt steeds exotischer trekjes aan.

Gaandeweg komt een einde aan die rat race. Gepensioneerden willen van hun oude dag genieten. Veehouders bijvoorbeeld die in vroeger tijden letterlijk bij hun koeien sliepen, vertrouwen nu almaar meer op sensortechnologie die ziektes en zwangerschappen opvolgt. Vrouwen die nu al buitenshuis werken om een stabiel inkomen naast het landbouwinkomen te waarborgen, bouwen een eigen sociaal leven uit. Kinderen voelen zich minder verplicht om de familietraditie verder te zetten. Alleen de monomane

dertiger zonder gezin lijkt een landbouwbedrijf draaiende te kunnen houden! Zelfs zonder de karikatuur is het duidelijk dat het familiale model op die manier onder druk komt te staan.

*Het Gemeenschappelijk
Landbouwbeleid heeft
ten doel [...] de land-
bouwbevolking een
redelijke levens-standaard
te verze-ken, met name
door de verhoging van het
hoofdelijk inkomen van
hen die in de landbouw
werkzaam zijn...*

Armoedebestrijding wint – terecht – aan belang in de samenleving. Maar zoals Tolstoi al wist, gelukkige gezinnen zijn allemaal hetzelfde; ieder ongelukkig gezin is ongelukkig op zijn eigen manier. De erg specifieke situatie van een landbouwersgezin – gelukkig of ongelukkig – vereist een specifieke aanpak, ook van armoedebestrijding. Huisvesting, samenstelling van het gezin, werkende ouders, toegang tot gezond

voedsel, onderwijs... zijn alle tot op zekere hoogte gelijklopend onder landbouwers maar soms verschillend genoeg van andere bevolkingsgroepen om die specifieke benadering te rechtvaardigen.

Heel misschien is boeren een roeping, en zijn landbouwers liever arm dan geen landbouwer. Op basis van wat landbouwers van alle leeftijden aangeven, kan dat niet de enige reden zijn. Het lijkt alsof landbouwers kunnen leven met hun lage inkomen en op hun grond rekenen als spaarpotje en vermogen – voor zij die eigenaar zijn van hun land. Grond is wel niet eetbaar. Als inkomen en vermogen dus communicerend vaten zijn, hoe kan dat laatste dan in het eerste worden omgezet?

Financiële markten, kredietmarkten in het bijzonder, bestaan grotendeels om tussen inkomen en vermogen, tussen liquiditeit en solvabiliteit, te kunnen switchen. Wie als jonge verdiener een huis wil kopen, kan een hypotheek nemen waarin het toekomstige inkomen is verrekend bijvoorbeeld. Kredietinstellingen zijn waarschijnlijk bereid de investeringen van landbouwers te financieren met het oog op de aanzienlijke reserves die de grond vertegenwoordigt, eerder dan op basis van het vaak magere of instabiele inkomen dat ieder jaar uit die grond wordt gepuurd.

Grond verzilveren om het gezinsinkomen veilig te stellen is vanzelfsprekend een eindige strategie. Een andere financiële markt, die van de verzekeringen, is speciaal in het leven geroepen om inkomens te vrijwaren tegen al te grote “liquiditeitsschokken”. Inkomensverzekeringen die de druk op de liquide middelen van landbouwersgezinnen verlichten, komen in heel wat varianten als je de wereld rondgaat:

- De landbouwer kan zich verzekeren van een minimuminkomen voor volgend jaar gelijk aan, bijvoorbeeld, 85% van zijn gemiddelde inkomen over de voorbije vijf jaar;
- Om diversificatie – ook een soort verzekering – aan te moedigen, stelden de Verenigde Staten in 2015 de “Whole-Farm Revenue Protection” voor;
- Spaarformules waarbij de overheid een euro bijlegt voor iedere euro die de landbouwer spaart helpen om beperkte inkomensdalingen op te vangen;
- Verzekeringen tegen infecties of andere vormen van overmacht kunnen ook gepaard gaan van advies en bijstand door de overheid om het bedrijf weer snel op de been te brengen;
- Tegemoetkomingen door de fiscus, zoals de mogelijkheid om winsten uit te middelen over een aantal jaren, kunnen het inkomensverloop gladder maken;
- Een belastingvrije spaarformule kan de landbouwer in staat stellen in “boerenjaren” bij te dragen en in magere jaren spaargeld op te nemen zonder grond te moeten aansnijden;
- Kredieten met gesubsidieerde rentevoeten kunnen worden opgenomen om andere schulden te herstructureren, of om schade door natuurrampen te herstellen (of te vermijden).

De mogelijkheden zijn eindeloos. De details van de manier waarop verzekeringen gestructureerd worden zijn echter van doorslaggevend belang om de opname en het succes ervan te verzekeren. De hoogte van franchises zoals minimumdrempels voor verliezen om in aanmerking te komen, of landbouwers by default verzekerd zijn of daar uitdrukkelijk voor moeten kiezen, de complexiteit en duur van de afwikkeling van claims... bepalen of een formule slaagt of faalt. We roepen de overheid dan ook op actief haar instrumentarium in te zetten om (private) verzekeraars zo efficiënt mogelijk

een specifieke inkomensverzekering voor landbouwers aan te laten bieden. De overheid kan garanties bieden, herverzekeringsmechanismen opzetten, fiscale tegemoetkomingen en gerichte subsidies uitreiken, contracyclisch tussenkomen, zich borg stellen voor landbouwkredieten – en uiteraard de regels uitvaardigen waaraan private verzekeraars en verzekeringen moeten voldoen.

Fedagrim roept beleidsmakers op om in samenspraak met private verzekeraars een gestandaardiseerde inkomensverzekering en een specifieke armoedebestrijding in België vorm te geven. Fedagrim wil daarin de best practices uit andere landen herkennen: een minimaal gegarandeerd gezinsinkomen, spaarformules die rekening houden met de opeenvolging van vette en magere jaren, en fiscale prikkels die recht doen aan het ondernemerschap in de landbouw.

7

EEN FAIR PENSIOENSTELSEL VOOR DE LANDBOUWER MAG NIET AFHANKELIJK ZIJN VAN ÉÉN PIJLER – ZIJN EIGEN GROND

Net zoals het inkomen is ook het gemiddelde pensioen dat landbouwers ontvangen te laag. Vroeger, toen de landbouwmarkten nog grotendeels lokaal waren, kon de landbouwer een spaarpotje opbouwen. Dat is nu erg moeilijk geworden door de bijzonder lage rendementen als gevolg van de internationalisering en de dure grondprijs. Die situatie maakt de weg vrij voor beleggers, investeerders en grondspeculanten om op het einde van de rit de grond op te kopen aan prijzen waar een landbouwer op leeftijd enkel kan van dromen. (Terzijde, de hoge gemiddelde leeftijd van de landbouwer is een rechtstreeks gevolg van de noodzaak om het pensioen zo lang mogelijk voor zich uit te schuiven.) Erger nog: omdat grond voor de landbouwer die het geluk heeft die in eigendom te hebben een onmisbaar element is geworden in zijn of haar pensioenplan, komt die grond maar moeilijk terug in handen van jonge landbouwers.

Heel wat grond is bovendien verpacht. In ons land heeft de pachtwetgeving met haar honderd jaar oude wortels, ertoe geleid dat landeigenaars niet voldoende worden geprikkeld om hun gronden te verpachten.

Erger nog: als en wanneer een landbouwer uiteindelijk grond in pacht heeft, wil hij die ook tijdens zijn pensioen niet zomaar loslaten. al is het maar om van Europese steun te kunnen blijven genieten. De pachtwetgeving maakt het niet zo eenvoudig grond over te dragen. Veel would-be gepensioneerden of erfgenamen stoten daarom bijvoorbeeld de veeteelt af maar geven de grond in seizoenpacht, daarbij zorg dragend dat er geen vermoeden van contract ontstaat. Indien de inkomenssteun en andere premies hoger zijn dan de pachtprijs die je van een efficiëntere landbouwer zou kunnen krijgen, verstart de dynamiek in de sector nog meer.

De overheid moet dus op zoek naar een manier om landbouwers een fair pensioen te bieden, dat niet langer steunt op de prijs die ze voor hun landbouwgrond kunnen krijgen. Fedagrim roept de overheid op om in samenspraak met private financiële instellingen spaarformules op te zetten die landbouwers toelaten om flexibeler een leefbaar pensioen bij elkaar te kunnen sparen in plaats van op het einde van hun loopbaan hun vermogen aan grond te “liquideren”.

EEN OMGEVING SCHEPPEN WAARIN LANDBOUW GEDIJT

8

HET BEHEER VAN DE OPEN RUIMTE WAAR LANDBOUW EN NATUUR SAMENKOMEN IS STRATEGISCH BELANGRIJK. KLIMAATDOEL- STELLINGEN, VOEDSEL- EN LANDBOUWBELEID DIENEN ONDER ÉÉN BELEIDSKOEPTEL TE KOMEN, WAAR ZE ELKAAR VERSTERKEN

Het heeft steeds minder zin om het landbouwbeleid af te zetten tegen het natuurbeleid zonder beide te integreren in een voedselbeleid waarin voldoende en beschikbaar, gezond en veilig, zeker en duurzaam geproduceerd voedsel centraal staat. Voedsel produceren kost energie en onttrekt stelselmatig grondstoffen aan de natuur. De zon houdt deze natuurlijke productiecycclus op gang. Het klimaat maakt(e) dat de zoetwaterbronnen in de aarde op peil blijven. Maar de schaal waarop aan landbouw wordt gedaan, vereist dat ook de mens tussenkomt om de grondstoffen in de bodem te hernieuwen. En de productie van kunstmeststoffen kost opnieuw massale hoeveelheden energie en grondstoffen. Dat maakt dat landbouw, voedselbeleid en milieubeheer onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.

Als België het beheer van de schaarse open ruimte, de bescherming van het milieu, en de lokale productie van gezond en veilig voedsel strategisch belangrijk vindt, dan verwacht Fedagrim méér coördinatie en slagkracht door de administratie van die beleidsdomeinen samen te brengen.

Het voorgaande mag triviaal lijken. In de praktijk blijkt dat de manier waarop het beleid op ieder van die domeinen in ons land wordt gevoerd grotendeels in afzonderlijke silo's plaats vindt. Administraties van dezelfde overheid komen niet zelden tot adviezen op het gebied van landbouw, voeding, klimaat, energie of mobiliteit die elkaar rechtstreeks of onrechtstreeks tegenspreken. Economen weten al minstens een halve eeuw dat het soms beter is om niet per se te willen vasthouden aan de beste oplossing in één beleidsdomein wanneer – en wanneer is dat niet het geval – meerdere domeinen in het spel zijn (Lipsey en Lancaster 1956). Ook de coördinatie tussen de overheden van ons land laat nog te wensen over. (Het is géén goed idee om per se een keten lokaal én over één product te willen sluiten – zie het mestprobleem in Vlaanderen, of de import van soja in Europa.)

Een overheid die de fragmentatie wil tegengaan of minstens in de hand houden, zal een zo integraal mogelijk beleid moeten voeren dat de hele natuurlijke cyclus of landbouwwaardeketen overschouwt – een voedselbeleid waarin productie én

consumptie samen worden beheerd (WRR 2014). Change management op grote schaal dient zich aan.

Dat die schaal alle individuele menselijke maatstaven te boven gaat, mag duidelijk zijn. Volgens de Verenigde Naties (UNEP 2016) kost de wereldwijde productie van voedsel 60% van de biodiversiteit op het land, 24% van alle broeikasgassen, 33% van alle bodemdegradatie, 61% van de commerciële vispopulaties, en 20% van de overexploitatie van de waterlopen op deze planeet. 70% van de zowat 4.000 kubieke kilometer (zoet)water die de mens ieder jaar onttrekt, gaat naar irrigatie van landbouwgronden. Een even groot percentage van alle cultuurgrond op aarde vertoont tekenen van degradatie zoals erosie of woestijnvorming. Het ziet er niet naar uit dat die belasting snel zal afnemen, in het licht van de verstedelijking en de wijziging van het werelddieet.

Nochtans is er in de wereld genoeg voedsel voorhanden, al is de verdeling niet gelijk over alle voedingscategorieën: wij beschikken hier over voldoende groenten en fruit, in rest van de wereld is dat maar voor 50% zo. De reden dat één op de acht mensen wel honger lijdt, is van politieke en economische aard. Zo verspillen of verliezen wij per hoofd twee keer zoveel voedsel als in de ontwikkelingslanden.

De natuurlijke hulpbronnen en grondstoffen zullen veel duurzamer moeten worden gebruikt en waar mogelijk teruggewonnen uit reststromen (WRR 2014). In die zin maken ook bijvoorbeeld de chemische industrie, de energieproducenten en het materiaalbeleid deel uit van dezelfde beleidskoepel als de landbouw en de voedingsindustrie. Om de totale ecologische voetafdruk van een eindproduct te bepalen, moeten we die "externe" inputs in rekening brengen: kunstmeststof of bestrijdingsmiddelen in de

landbouw, of afvalstromen die geherwaardeerd (kunnen) worden.

De uitdaging om binnen de grenzen van de draagkracht van de planeet te blijven vormt een wereldomvattend coördinatieprobleem: het is immers haast nooit in het onmiddellijke belang van een individuele landbouwer (of vliegtuigticketkoper of...) om zelf positieve acties te ondernemen waar anderen "gratis" kunnen van profiteren. De kosten en de baten komen niet altijd bij dezelfde partij, dezelfde regio, hetzelfde land terecht. De manier waarop de huidige generaties de behoeftes van nu invullen mag het vermogen van toekomstige generaties om in hun eigen behoefte te voorzien niet in gevaar brengen.

DIALOOG ROND DE TRADE-OFFS TUSSEN ECOLOGIE EN LANDBOUWECONOMIE

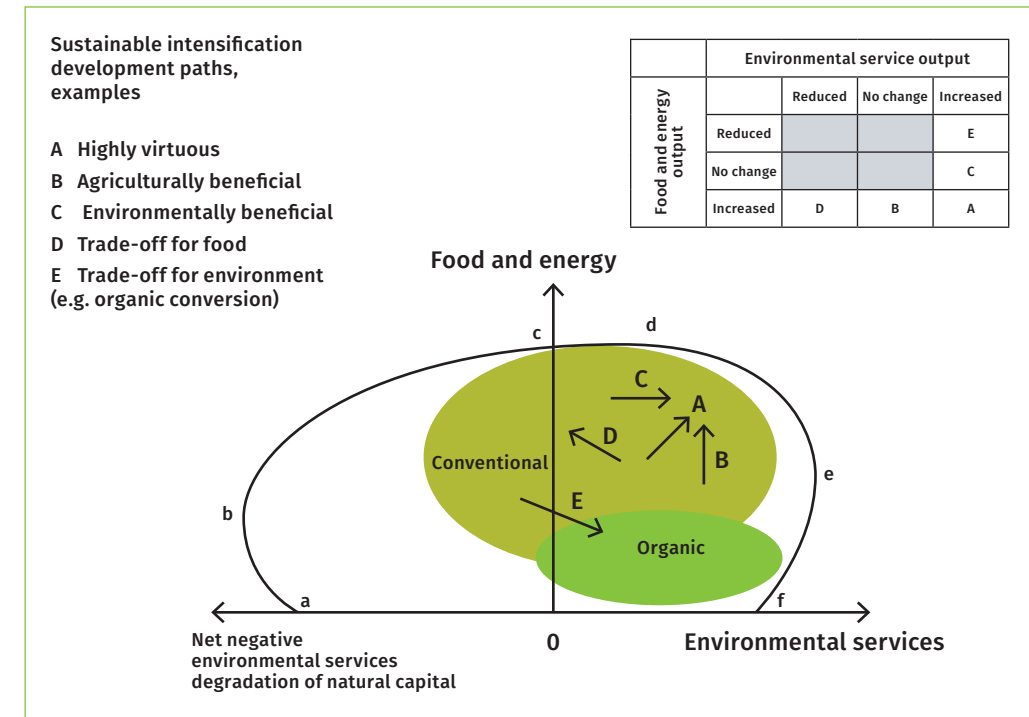
Het hoeft niet zo te zijn dat wat optimaal is vanuit het oogpunt van de landbouw dat ook is op ecologisch vlak of zelfs op het gebied van de voedselzekerheid of voedselveiligheid. Er zijn altijd trade-offs, waarvan sommige wenselijk, andere mogelijk en nog andere onaanvaardbaar kunnen zijn. Het is de opdracht van de overheid om ieder van die individuele belangen zo goed mogelijk te coördineren. Dat houdt eerst en vooral in dat al die aspecten onder één beleidskoepel tuishoren zoals we al stelden. Daarnaast dient het maatschappelijke debat rond die trade-offs te stoelen op een objectieve basis, waar mogelijk onderbouwd met cijfers.

Beleidsmakers (en opiniemakers) kunnen zich laten inspireren door wat economen de productiemogelijkheidengrens (production possibility frontier) noemen (RISE 2016). De output van voedsel en eventueel bio-energie wordt afgezet op de verticale as tegen de output van andere maatschappelijk en

Beleidsmakers (en opiniemakers) kunnen zich laten inspireren door wat economen de productiemogelijkheidengrens noemen.

ecologisch waardevolle diensten en de impact op de omgeving op de horizontale as. De limieten van wat mogelijk is op de ene respectievelijk de andere as bepalen de grens van wat het geïntegreerde klimaat-voedsel-landbouwsysteem kan. In de mate waarin de voedselproductie niet duurzaam gebeurt bijvoorbeeld, verschuift het gebied van mogelijkheden onder de grens op naar het negatieve gebied op de ecologische as.

Figuur 1 Naar RISE (2016)

Uiteraard moet de doelstelling zijn om de grens zoveel mogelijk te verleggen naar het positieve gebied voor beide assen. Maar de grens verleggen door de productie van voedsel en energie koste wat het kost op te drijven ondermijnt over het algemeen de inspanningen om op de ecologische as vooruitgang te boeken. De oplossing bestaat erin om in dat geval het maximum op de beide assen los te laten en een maximale combinatie van de beide doelstellingen mogelijk te maken door op een andere manier te produceren. We leven in een second-best wereld, aldus de economen (Lipsey & Lancaster 1956).

Het is aan de samenleving om haar voorkeur voor deze of gene combinatie uit te drukken. Belangenbehartigers zullen ijveren om de grens te verleggen in de ene of de andere richting. Het is aan de overheid om de wisselwerking tussen de doelstellingen van productie versus ecologie te kwantificeren en zo de samenleving bij die keuze zo goed mogelijk te informeren. Hoeveel moet worden opgeofferd aan de ene output om meer van de andere te krijgen? Hoe ziet die maximale combinatie op de grens van wat mogelijk is er dan uit? Als het best mogelijke punt een andere vorm van landbouw en voedselproductie inhoudt, hoe kunnen of moeten zij die baat hebben bij die keuze de partijen die erbij inschieten eventueel vergoeden?

Tegelijk moet de overheid samen met alle partijen ernaar blijven streven om de grens te verleggen naar méér opbrengst op beide assen. De productiemogelijkheidengrens geeft weer dat de beschikbare middelen schaars zijn. Het is dus zaak om méér middelen te vinden of innovatie in de manier van produceren aan te moedigen.

De landbouwer bekommert zich daarbij niet enkel om de voedsel- of energieproductie, de verticale as van de

Het besef neemt eindelijk toe in de samenleving dat landbouwtalent ook op andere manieren kan bijdragen.

productiemogelijkheidengrens. Als de landbouw er alleen zou zijn om voedsel te produceren, waarom zouden we dan bij wijze van spreken niet op megalomane schaal de velden van de Amerikaanse Midwest of de Argentijnse pampas zo efficiënt en misschien ecologisch mogelijk doen renderen? Waarom zou er hier überhaupt landbouw nodig zijn, even abstractie makend van de vervoerskosten of de wil om zelfvoorzienend te zijn? Het besef neemt eindelijk toe in de samenleving dat landbouwtalent ook op andere manieren kan bijdragen.

Het idee van ecosystemediensten – de horizontale as van de productiemogelijkheidengrens – houdt in dat de landbouwer, samen met de omwonenden en de natuurorganisaties, de open ruimte mee vorm geeft, soms in kwetsbare gebieden als bergweiden of marginale gronden langs de kust. Hij of zij helpt het platteland ontwikkelen, natuurlijke hulpbronnen beheren, zelfs biodiversiteit mee bewaken. De landbouwers vormen samen de grootste natuurbeheerder van het land, ook al gaat iedere landbouwer maar over een beperkt areaal. Door de ecosystemediensten gericht toe te spitsen op wat er lokaal nodig of mogelijk is, kan de beleidskoepel klimaat-landbouw-voedsel hun bijdrage zo efficiënt mogelijk coördineren.

Alle algemene doelstellingen aan iedere individuele landbouwer opleggen heeft weinig zin. Het is efficiënter om de beperking van de uitstoot van methaan of de doorspoeling van fosfor en stikstof in

het oppervlaktewater, het behoud van de populaties akker- en weidevogels, het in stand houden van de bodemvruchtbaarheid, de aandacht voor ecologische focusgebieden, gewasdiversificatie, of het beheer van permanent grasland toe te wijzen in functie van het lokale ecosysteem en op die manier de individuele landbouwer (en bewoner, natuurbeheerder, ondernemer) te responsabiliseren – en te vergoeden.

De overheid zou open opdrachten kunnen uitschrijven voor ecosystemediensten waar een vergoeding tegenover staat. Niet alleen de overheid kan als opdrachtgever optreden, ook nutsbedrijven of grondbezitters komen in aanmerking. De overheid kan die markt versterken door ook een breder eigenaarschap van bossen of ander ecologisch waardevol cultuurlandschap mogelijk te maken. De beide assen van de productiemogelijkheidengrens kunnen op die manier met elkaar verbonden worden. Door de betaling in overeenstemming te brengen met de opportuniteitskost om bijvoorbeeld in marginale gebieden toch aan landbouw te (blijven) doen, wordt het echt een vergoeding in plaats van een compensatie. Landbouwproductie en het verlenen van ecosystemediensten gaan daarbij hand in hand.

De geschiedenis heeft uitgewezen dat het duurzaam beheer van in het bijzonder de natuurlijke rijkdommen van deze planeet niet uitsluitend een zaak kan zijn van de overheid,

noch van de “markt”. Andere organisatievormen blijken soms ook succesvol te zijn – een vaststelling die Elinor Ostrom de Nobelprijs opleverde. De sleutel daartoe ligt in wat Scott Gordon stelde voor de vissen in de zee: “The fish in the sea are valueless to the fisherman, because there is no assurance that they will be there for him tomorrow if they are left behind today.” (Gordon 1954) Centraal staat het free rider probleem: wie niet kan worden uitgesloten van het genieten van een product, vangt weinig prikkels om zelf bij te dragen om dat goed te leveren of om het in stand te houden. Opdracht is dus om de visser, de landbouwer, de hele samenleving te waarborgen dat de vissen in de zee er ook morgen zullen zijn voor iedereen.

Mensen gaan niet zomaar samenwerken “voor het goed van het geheel” (Olson 1965). Privatiseren is niet altijd mogelijk of zelfs wenselijk. De eigenaar moet immers zelf opdraaien voor de kosten om zijn bezit te bewaken. Hij kan ook niet langer rekenen op de soms onvoorspelbare “locatie” van een goede oogst of een toeristisch aantrekkelijk natuurgebied. Soms is het beter de gemeente – de commons, de open ruimte – gemeenschappelijk te houden en regels voor het beheer ervan op te stellen². Die afweging kan tot een veel rijker spectrum van oplossingen leiden dan a priori voor de overheid of de markt te kiezen.

² De regels die Ostrom (1990) naar voor schoof voor een succesvol beheer van de gemeente kunnen worden toegepast op ecosystemediensten:

- Regel één is dat het duidelijk moet zijn wie wat mag doen met/op de gemeente
- Regel twee is dat de taak van ieder individu om de gemeente in stand te houden in een redelijke verhouding moet staan met de voordelen die hij eruit kan halen
- Een succesvol beheer van de natuurlijke rijkdommen moet democratisch worden geregeld, met andere woorden: er moet inspraak mogelijk zijn bij het opstellen van de regels, tot zelfs de mogelijkheid dat gebruikers zichzelf organiseren, eerst op kleine schaal en op die manier opschalend tot aanzienlijke samenwerkingsverbanden
- In het bijzonder moet er op voorhand worden vastgelegd hoe conflicten worden bijgelegd
- De voorkeur gaat daarbij uit naar opvolging en bestraffing door ofwel de gebruikers zelf, of door een partij die aan hen rekenschap moet afleggen – niet dus door “onpartijdige” buitenstaanders. Dat maakt dat de kosten hiervan zo laag mogelijk – bijvoorbeeld kalenderrestricties in plaats van volumerestricties bij de jacht – en de voordelen van bestraffing zo duidelijk (lees: wederkerig) mogelijk moeten zijn
- Die bestraffingen moeten in stijgende lijn gaan: eerst mild voor een eerste vergrijp en steeds strikter bij herhaalde inbreuken op de regels

DE LANDBOUW HEEFT NOOD AAN EEN POSITIEF INVESTERINGSKLIMAAT DAT VERANDERING MOGELIJK MAAKT

Landbouwers zijn eerst en vooral ondernemers, en niet louter producenten. Zij willen daarbij graag aan alle kwaliteitsnormen tegemoet komen om op een duurzame manier gezond en veilig voedsel te produceren. In ruil verwachten ze een overheid die méédenkt over innovatie in plaats van administratieve overlast; landbouwwriendelijke financiële voorwaarden zoals flexibele afschrijvingen; en een fiscale wetgeving die hun ondernemerschap erkent.

HET FAMILIALE BEDRIJFSMODEL BOTST OP ZIJN GRENZEN

We kunnen niet spreken van dé landbouw in België. Er zijn heel verscheiden zakenmodellen in omloop zonder dat daar per se één het juiste van moet zijn. Als zij erin slaagt in haar levensonderhoud te voorzien door vergeten groenten te telen en te verkopen, waarom niet? Als haar buur levert aan de verwerkende industrie voor de export, is dat toch ook goed? De hype verplaatst zich weliswaar van het ene naar het andere model. Gisteren was de biologische landbouw in opmars. Vandaag staat misschien de korte keten op de voorpagina. Zolang dat op een sociaal en ecologisch duurzame manier gebeurt, moeten wij de keuze aan de landbouwer laten. De overheid moet daarbij de voorwaarden creëren, de ruimte waarin de landbouwer duurzaam kan ondernemen. Dat

investeringsklimaat mag best wat positiever zijn.

We moeten de waaier koesteren, van grote exploitaties over coöperaties en familiebedrijven tot erg kleine nichespelers. De vraag die ieder van hen moet beantwoorden is hoe de landbouw in ieder van die specifieke waardeketens winstgevender te maken, los van de rechtstreekse betalingen en andere inkomenssteun. Misschien bestaan er meerdere manieren om rendabel vleesvee te houden of aan sierteelt te doen? Die spanning onderbouwt het hele spectrum van organisatievormen dat we nu zien, over de waardeketens heen.

Ongeacht het model worden de kapitaalvereisten om een landbouwbedrijf over te nemen (laat staan op te richten) steeds afschrikwekkender: de grondprijs van de steeds grotere arealen, de investeringen in complexe machines, de kennisvereisten om die te bedienen. Om nog te zwijgen van de familiale aspecten van een laag en schommelend inkomen. De kapitaalintensiteit van landbouw en veeteelt schrikt zelfs grotere spelers af. Distributeurs enerzijds en leveranciers aan de landbouwsector denken meer dan twee keer na voor ze zelf respectievelijk stroomop- of afwaarts integreren.

In de hoop hun beperkte inkomen op te krikken, zoeken landbouwers zelf naar de grootst mogelijke schaal die ze met hun familie nog net kunnen behappen. Nu de rechtstreekse Europese inkomenssteun stap voor stap wegvalt, wordt de kostenstructuur bij de landbouwers zichtbaar. De kloof tussen wie goed bezig is en wie niet wordt groter. Nóg kostenefficiënter tewerk gaan, door schaalvergroting bijvoorbeeld, is financieel, sociaal en ecologisch steeds moeilijker. Het familiale bedrijfsmodel botst op zijn grenzen.

De meest risicovolle situatie bestaat paradoxaal bij die ondernemingen die redelijk veel eigen vermogen én vreemd vermogen bezitten. De bank geeft hen krediet, terwijl het voor sommigen raadzaam kan zijn het rustiger aan te doen nu het nog kan en het eigen vermogen veilig stellen. Wie al teveel schulden op de balans heeft, kan niet meer stoppen. Die ondernemingen gaan al snel boven hun draagkracht uit. Buitenstaanders, met inbegrip vaak van de afnemers van hun producten, zien die bedrijven groeien dus “zo erg kan het toch niet zijn.” Achter de schermen heerst vaak veel spanning en productiedruk om dat vreemd vermogen toch maar de baas te kunnen. De groei gebeurt vaak uit armoede. Bedrijven gaan van 150

Nieuwe bedrijfsmodellen, met andere kapitaalstructuren, en gestoeld op samenwerkingsverbanden, dienen zich aan om schaalvoordelen te laten spelen en tegelijk het leven van de landbouwer sociaal draaglijk te maken.

naar 300 of 600 dieren, overgenomen van hun burens in grofweg dezelfde positie – en nog altijd gaat het niet. Voor de schaarse grond die op de markt komt om meer te kunnen produceren, wordt hard gevochten en veel betaald – meer dan de landbouwkundige waarde – en doorgaans met vreemd vermogen gefinancierd.

De meest performante ondernemingen proberen later in hun levenscyclus die schulden af te bouwen om de druk te verlichten. Wie niet over de knowhow beschikt, kan niet veel hebben. Waar vroeger de “goede 50” de andere helft overvleugelde, is de betere helft nu ook niet meer bestand tegen een technische tegenslag, ziekte bij dier of plant, extreme weersomstandigheden...

Nieuwe bedrijfsmodellen, met andere kapitaalstructuren, en gestoeld op samenwerkingsverbanden, dienen zich aan om schaalvoordelen te laten spelen en tegelijk het leven van de landbouwer sociaal draaglijk te maken. In het voorgaande hebben we al gepleit om het gezinsinkomen af te schermen van de risico's die landbouw met zich mee brengt. Een verdere scheiding tussen eigenaarschap en bedrijfsvoering is denkbaar, waarbij de landbouwer en zijn gezin slechts beperkt aansprakelijk zijn. Derden zouden in het bedrijfskapitaal kunnen participeren zonder zelf het bedrijf te moeten/willen/kunnen runnen. De investeringen in machines, installaties en andere productiefactoren wordt uit handen van de boer genomen terwijl de landbouwer er blijvend belang bij heeft om het bedrijf rendabel te maken.

Coöperaties slepen nog soms de connotatie met zich mee van minder efficiënt of minder professioneel te werken, zonder veel aandacht voor marketing of packaging of winkelbeleid. Dat beeld wordt gaandeweg

achterhaald. Naarmate de coöperaties groter worden, beweegt de slinger misschien te veel naar de andere richting. In het coöperatieve model verdienen landbouwers op twee manieren: als aandeelhouder en als leverancier. Idealiter buffert de coöperatie lage prijzen op de afzetmarkten met de reserves opgebouwd tijdens een hoogconjunctuur. Als de coöperatie de prijzen anderzijds eenvoudig doorrekent aan haar leden-leveranciers, wordt minstens gedeeltelijk het voordeel van de samenwerking teniet gedaan. Tussen coöperaties op industriële schaal en de oubakken perceptie ligt er dus nog veel ruimte om op een economisch duurzame manier de band van lokale producenten met de consument aan te halen.

Misschien maken de historische praktijken van feodale heren of abdijen een comeback? De baron die zijn land verpachtte, was er niet alleen om zijn pachters leeg te zuigen. Het was ook in zijn belang dat het landgoed goed verzorgd werd. Abdijen deelden met het systeem van tienden in de risico's: als de oogst wat minder was, was de huuropbrengst ook minder. Hoe dat soort modellen opnieuw kunnen functioneren in deze tijden, is stof om over na te denken.

MARGE OM TE INVESTEREN IN VERANDERING

De technologie in het landbouwwezen evolueert razendsnel. De combinatie van grote kapitaalinvesteringen en lage rendementen leidt echter tot bijzonder lange terugverdientijden. Wanneer de economische en technologische realiteit die inhaalt, kan de landbouwer geen kant meer uit. De machines en installaties waarvoor hij leende zijn in de meeste gevallen zo specifiek voor zijn bedrijf dat er een lock-in optreedt. De voorwaarden voor bankkredieten moeten nog veel meer rekening houden met

het specifieke technologische risico van landbouw. Kredieten kunnen nu immers niet altijd meer terugbetaald worden vóór de economische levensduur van de stal of serren einde loopt. Financiële constructies zoals bullet loans waarbij kapitaal én rente pas op eindvervaldag in één keer worden betaald, rekken de psychologische grens waarop vreemd vermogen nog draagbaar is, verder op.

Een financieel geletterde en risicobewuste landbouwer voert een beter gesprek met zijn bankier.

Een financieel geletterde en risicobewuste landbouwer voert een beter gesprek met zijn bankier. In plaats van de terugbetalingscapaciteit, staat het optimale gebruik van de tractor of de economische duurzaamheid van een installatie centraal. De toegevoegde waarde van de bank moet over meer gaan dan de prijs. Banken hebben de knowhow en het netwerk om landbouwers ook in de moeilijke tijden te ondersteunen. Dat wordt soms te weinig gewaardeerd aan beide zijden van de tafel.

Specifieke kredieten voor energiebesparende maatregelen hebben een hele klasse van “derdenbetalers” doen opstaan die bijvoorbeeld huizen retrofitten, de energiefactuur overnemen, en zelf winst maken op het verschil in energiezuinigheid voor en na. Op diezelfde manier zouden gecoördineerde strategieën tussen veevoederproducenten (rond fosfaten of methaan) of met machinebouwers (rond precisielandbouw) mogelijk moeten zijn.

De manier waarop digitale technologie inzicht en opvolging in de landbouwwaardketen

mogelijk maakt, is de levensstijl van het landbouwgezin zelf drastisch aan het wijzigen. Veehouders bijvoorbeeld die in vroeger tijden letterlijk bij hun koeien sliepen, kunnen nu almaar meer vertrouwen op off-site monitoring via sensortechnologie die ziektes en zwangerschappen opvolgt. Akkerbouwers kunnen voorspellingen opvragen van hoe plagen zich in de regio verspreiden. Herders weten waar hun kudde schuilt. Digitale precisie in het toedienen van bestrijdingsmiddelen of antibiotica vermindert niet alleen de neveneffecten, maar maakt ook documentatie en compliance gemakkelijker.

Geautomatiseerd procesbeheer kan de landbouwer nu al een aantal tijdsintensieve taken van de schouder nemen. Wanneer robots gaandeweg efficiënter worden dan mensen, zal automatisering voor een breekpunt kunnen zorgen. Veel zal afhangen of landbouwers zelf het kapitaal hebben om die investeringen te financieren. Wanneer anderen de productiemiddelen voorzien – met name duur land en technologie – riskeren menselijke arbeid en (menselijke) kennis minder gewaardeerd worden. Ook die evolutie zal de economische levensduur en de verantwoorde afschrijvingstermijnen voor huidige installaties onder druk zetten.

Vergeet niet dat het hier om vaak drastische technologische ingrepen in soms eeuwenoude praktijken gaat. De landbouwer heeft niet de ruimte om te experimenteren met de manier waarop hij in het levensonderhoud van zijn gezin voorziet. De overheid heeft dus een rol te spelen om de uitrol van nieuwe technologieën te faciliteren. Durfkapitaal – en familieondernemingen – wachten in België te vaak tot er een fully functional model is voor ze naar buiten komen. De overheid kan open innovatie ondersteunen met respect voor de intellectuele rechten zonder al te snel

over regelgeving na te denken. Zo krijgt de overheid tegelijk meer zicht op wat er gebeurt en kan hij beter de bron van kennis, ervaring en knowhow aanboren die ons land onmiskenbaar is. En waarom niet zo bij jongeren en technologiespecialisten de aantrekkingskracht van het beroep en de landbouwsector versterken?

Digitalisering heeft ten slotte van de landbouwer een schakel gemaakt in een heel nieuwe keten waarin informatie, gegevens, stroomt. Iedere dag worden er in Europa bij miljoenen koeien miljoenen “melkgebeurtenissen” geregistreerd. Van wie zijn die gegevens? En de informatie en kennis die uit de verwerking ervan wordt gepuurd? Hoe moet worden omgegaan met privacy, met de bescherming van bedrijfsgeheimen? De kracht en de meerwaarde van die informatie ligt immers niet zozeer in statistische gemiddelden besloten maar in de procesbegeleiding van individuele ondernemingen, van individuele dieren zelfs. Kan de landbouwer een nieuwe vorm van inkomen halen uit het ter beschikking stellen van de gegevens van zijn bedrijf? Kan hij die informatie laten verwerken tot kennis waar hij uiteindelijk zelf weer baat bij heeft? In mei 2018 wordt in Europa de General Data Protection Regulation van kracht die op fundamentele wijze de manier waarop met gegevens wordt omgegaan zal wijzigen. We roepen de overheden van dit land op om de specifieke impact ervan op de landbouw met alle belanghebbenden te onderzoeken.

STABIELE EN EENVOUDIGE REGEL- EN WETGEVING BIEDEN

De kapitaalintensiteit van het landbouwbedrijf, samen met de grote en specifieke risico's leggen de verantwoordelijkheid bij de overheid om stabiele en vereenvoudigde regels en wetten op te stellen. In een poging om een zo precies omschreven

mogelijk kader aan te reiken, creëert de overheid administratieve overlast zonder de noodzaak bij de landbouwer weg te nemen om de regels toch te moeten interpreteren. Gevoeligheden in de maatschappij brengen telkens andere issues ten berde. De individuele landbouwer kan niet veel meer doen dan reageren. Anticiperen vereist dat de landbouwers rechtstreeks betrokken worden bij het wetgevend werk. Maar enkel de grotere ondernemingen en zij die gespecialiseerde adviseurs kunnen betalen, hebben daar de

In een poging om een zo precies omschreven mogelijk kader aan te reiken, creëert de overheid administratieve overlast zonder de noodzaak bij de landbouwer weg te nemen om de regels toch te moeten interpreteren.

tijd en de middelen voor.

De bijzondere landbouwregeling ten slotte stelt landbouwers (voorwaardelijk) vrij van het voeren van een performante boekhouding. De overheid moet er zorg voor dragen dat gebrek aan een extern zicht op de werking van het landbouwbedrijf de interactie met externe financiers, niet bemoeilijkt. Ook het baremieke stelsel van forfaitaire winstcoëfficiënten en de perverse fiscale aspecten die daarmee samenhangen zijn niet meer van deze tijd. Dieren als fiscaal ruilgoed hanteren staat haaks op ondernemerschap in de landbouw, toch bij uitstek de sector die werkt met "levend" materiaal.

10

DE TERECHTE KWALITEITSNORMEN IN ONS LAND UITEN ZICH NIET IN EEN MEERWAARDE VOOR DE BOER. DE BELGISCHE OVERHEDEN MOETEN ERVOOR ZORGEN DAT DEZE 'ONZICHTBARE' HANDELSBARRIÈRES ONZE LANDBOUWERS NIET LANGER BENADELEN

DE ONZICHTBARE EUROPESE HANDELSBARRIÈRES WEGWERKEN

De landbouw in ons land behouden begint bij het belang ervan uit te leggen, opnieuw uit te leggen, aan de consument. Tegelijk moet duidelijk zijn dat dat alles niet zonder meer tot stand komt, dat er een kost mee gemoeid is. Veilig, zeker voedsel heeft zijn prijs, ook al betaalt de consument die prijs niet altijd in de winkel. De prijs op de wereldmarkten houdt immers vaker niet dan wel rekening met de kwaliteitsvoorsprong van Europese voedingsproducten. In zekere zin betaalt de (Europese) consument via haar belastingbrief waarmee het gemeenschappelijke landbouwbeleid gefinancierd wordt.

In de Europese Unie vertegenwoordigt het budget van het gemeenschappelijk landbouwbeleid ongeveer 100 EUR per inwoner per jaar. Aan consumenten die dat te duur vinden: het landbouwbudget maakt enkel een derde van de Europese begroting uit als je de begrotingen van de lidstaten zelf niet meetelt. Over de som van de overheidsbegrotingen vloeit niet meer dan een handvol procent terug naar de landbouwers. Dat zal niet zo heel ver van het economische gewicht van de sector uitkomen.

Als de consument dat nog te duur vindt, dan moeten we misschien geen kwaliteitsnormen meer opleggen en niet meer controleren op pakweg fipronil. Het beheren van moeilijk toegankelijke alpenweiden heeft ook een prijs. Authentieke smaken van kazen, geproduceerd in precaire omstandigheden door herders van berggeiten en gecontroleerd op voedselveiligheid, kosten meer dan industrieel geproduceerde plakjeskaas.

Een doorlichting van het concurrentievermogen van de sector ten opzichte van de VS, Canada, Brazilië en Australië (ECSIP 2016) wees uit dat het continent het in de periode na de crisis (tot 2012) beter doet dan daarvoor. Opmerkelijk is dat dat niet door betere economische fundamentals komt zoals arbeidsproductiviteit of reële toegevoegde waarde. De onderzoekers schuiven als verklaring differentiëring naarvoor: Europa concurreert op kwaliteit zeg maar. Maar die concurrentiekracht is erg gefragmenteerd. Innovatie vindt erg versnipperd plaats en de sector slaagt er te weinig in hooggeschoolde werknemers aan te trekken.

De bijzonder hoge eisen die Europa stelt aan de veiligheid van voedsel voor de mens, het dierenwelzijn, en de impact op de omgeving werpen hoge handelsbarrières op met de rest van de wereld. Deze zogenoemde niet-tarifaire barrières wegen op de wereldmarkten heel wat minder zwaar door in vergelijking met harde handelsverplichtingen. Naast kwaliteitsstandaarden vallen ook cultuurverschillen, vestigingsvoorwaarden, welzijnsregels of klimaatbescherming onder die term. De impact ervan is niet eenduidig te kwantificeren. Een belangrijke reden is dat ze met name op de schakels in de waardeketen inwerken vóór het product bij de consument geraakt. Het gros van de ondernemingen in de getroffen schakels zijn kleine KMO's die een handvol mensen tewerk stellen. Het is dus aan de overheid – samen met de sectorfederaties en de grote ondernemingen – om een gemeenschappelijke spreekbuis voor hun belangen te vormen.

De belangen zijn groot. Het gaat zowel om landbouwproducten – Annex I-goederen in Eurospeak – als over verwerkte producten zoals diepvriesgroenten, chocolade of bier³. Meer dan 70% van de landbouwproducten die Europa produceert worden op die manier verwerkt. Europa exporteert meer dan 30 miljard EUR per jaar méér van die producten dan het continent importeert. Zonder een manier om het concurrentienadeel in een kwalitatief én kwantitatief voordeel om te zetten, wordt de competitiviteit van de landbouw- en voedingsindustrie in ons land en bij uitbreiding in heel Europa bedreigd.

De beschikbaarheid van grondstoffen heeft ook een impact op de concurrentiekracht en het innovatief vermogen van subsectoren. De zuivelsector bijvoorbeeld houdt goed stand op wereldschaal omdat de input daarvoor

Bij de leek leeft de naïeve idee dat vrijhandel te allen tijde en onvoorwaardelijk goed is.

lokaal kan worden gevonden. Sectoren die voor een groot deel op de import van grondstoffen moeten rekenen, hebben het moeilijker om hun concurrentiekracht in stand te houden (ECSIP 2016).

Bij de leek leeft de naïeve idee dat vrijhandel te allen tijde en onvoorwaardelijk goed is. Vrijhandel verhoogt het totale inkomen door specialisering tussen landen (of regio's) waarbij iedereen zijn comparatieve voordeel kan uitspelen. Dat klassieke model kan moeilijk verklaren waarom vergelijkbare buurlanden elkaars producten importeren. Eerder dan comparatief voordeel blijken schaalvoordelen de specialisering en het handelspatroon van landen te verklaren. Doorgaans wordt die specialisering gedreven door een handvol ondernemingen in een sector. Die voortrekkers worden gekenmerkt door een hoge productiviteit en meestal ook een hogere kapitaal- en kennisintensiteit.

Neem bijvoorbeeld de varkensniche in West-Vlaanderen, waar de densiteit mest per vierkante kilometer de densiteit varkens per inwoner volgt. Dat mestoverschot creëert onvermijdelijk een meerkost. Na 25 jaar mestbeleid zou je dan ook verwachten dat die meerkost zich geografisch verspreidt, naar pakweg Limburg. Toch zien we dat de varkensconcentratie nog is toegenomen in West-Vlaanderen. Het netwerk van ondernemers die elkaar vaak zien, kennis uitwisselen, versterkt de banden. Concurrentie onder de West-Vlaamse voedergiganten stimuleert innovatie in die

cluster. (Rest uiteraard de vraag hoe we van mest als probleem mest een bron van inkomen kunnen maken? Welke barrières moeten daarvoor worden weggewerkt?)

Handel vindt het gemakkelijkst plaats tussen landen die

- dicht bij elkaar liggen, en tegelijk tesamen verder van de rest van de wereld (denk: vervoerskosten);
- groter en vergelijkbaar in economische grootte zijn (om schaafeffecten uit te buiten en meer variëteit te kunnen leveren);
- een verschil in de verhouding kapitaal/ arbeid laten zien (om comparatief voordeel uit te buiten).

Europa stelde lange tijd één van de meest aantrekkelijke afzetmarkten voor landbouw- en voedingsproducten voor. De opkomende landen vinden nu ook bij de burensinteresante markten, gebouwd op een toenemende bevolking en een groeiende middenklasse die naar het Westerse dieet neigt. Het is niet denkbeeldig dat over afzienbare tijd Europa in een afhankelijke positie wordt gedrongen. Naarmate dierlijke eiwitten toenemen in het eetpatroon van hun bevolking en van bevriende niet-Europese markten, zouden de Verenigde Staten, Brazilië en Argentinië wel eens kunnen overwegen om de ontzaglijke hoeveelheid soja die Europa als veevoeder importeert in eigen land te houden.

“Europa” is nodig om dat Europese kwaliteitsmodel pro-actief te verdedigen. De opkomende landbouwmachtsblokken zijn niet vies van enig protectionisme.

Voedselzekerheid is gebaat bij een Europa dat zelfvoorzienend wil zijn en de ecosysteemdiensten in het leven roept die de randvoorwaarden voor duurzame voedselproductie leveren, en een Europa dat een level-playing field in internationale handel nastreeft om de import veilig te stellen en de export van kwaliteitsvolle producten bevordert. Waarom zouden handelsmissies als het om voedingsproducten gaat, niet over peren of varkensvlees praten naast de obligate chocolade en bier?

“Europa” is nodig om dat Europese kwaliteitsmodel pro-actief te verdedigen. De opkomende landbouwmachtsblokken zijn niet vies van enig protectionisme. Maar ook landen als Noorwegen, Canada, Nieuw-Zeeland of Japan zijn erg beschermend als het om hun landbouwsectoren gaat. De verlichte geesten op het Schumanplein beginnen in te zien dat het zo niet verder kan. Het gemeenschappelijke landbouwbeleid zou de Europese landbouwer moeten helpen om de gemeenschappelijke uitdagingen het hoofd te bieden.

De evoluties in dat beleid gaan echter in de andere richting. Het gemeenschappelijke karakter wordt uitgehold. Cofinanciering en discretionaire maatregelen verleggen weer heel wat bewegingsvrijheid tot bij de lidstaten. Wanneer de Brexit tot een lager totaal budget zou leiden, zal die beweging misschien nog versterkt worden.

Waarnemers van de globale landbouwsector zijn nog altijd verbaasd hoe weinig Europa we al hebben. Europa onderhandelt eerst scherp met haar handelspartners over prijzen en invoerrechten – om dan nog eens binnen Europa concurrentie te voeren tussen Spanje en Duitsland. Terwijl bij ons over een warme sanering in de vleesveeteelt wordt nagedacht, wil Spanje zijn varkenssector uitbreiden om zelfvoorzienend te worden. Dat

³ Wijn is een geval apart.

BELANGENBEHARTIGERS MOETEN TOTALE-SECTORPROMOTOR WORDEN

Fedagrim wil ten slotte ook zelf haar verantwoordelijkheid opnemen. Ketenoverleg mag in België niet beperkt worden tot het moment dat een crisis woedt. De waardeketens in de landbouw worden duurzamer en veerkrachtiger als de partijen in ieder van de schakels eerder op zoek gaan naar wat hen verbindt dan wat hen uit elkaar speelt. Overheden leggen nu nog te vaak de nadruk op federaties als producentenorganisaties, terwijl de keten veel breder moet worden opgevat.

Diezelfde belanghebbenden moeten de landbouwer helpen de consument beter te leren kennen en omgekeerd. Dé klant bestaat immers niet. Er zijn alleen klanten met een specifieke vraag. Sommige van die vragen kunnen we hier oplossen; sommige klanten kunnen we niet bedienen.

De landbouwsector werkte van oudsher aanbodgedreven – de landbouwer levert, de veiling, de coöperatieve verkoopt. Het ondernemerschap verschuift naar een vraaggedreven model en de keten moet daarop aansluiten. Aardappelen telen is één ding, onze aardappelproducten verkopen tot in Argentinië is nog iets anders. Dat kan niet zonder ketenoverleg, zonder gedeelde informatie én al zeker niet zonder een faciliterende overheid. Het gewicht van de landbouw in de politiek is belangrijk daarbij. Door de verbinding te maken met de verwerkende industrie en het voedingscomplex kan de landbouw dat soortgelijk gewicht optrekken.

Fedagrim roept beleids- makers en opiniemakers op om nu actie te ondernemen.

Allen samen hebben we ten slotte ook de taak om de maatschappij te overtuigen dat landbouwers ondernemers zijn, die met het normale ondernemersrisico maar ook met buitengewone risico's te kampen hebben. We beschikken over een enorm potentieel, zowel wat stielkennis, het klimaat als de bodem betreft. Er wordt soms weinig zorgvuldig mee omgegaan. De indruk leeft dat de huidige spelers vinden dat alles in landbouwland voorlopig o.k. is. Ze rekenen op een gestage verandering in een langetermijnproces. Ze zien de noodzaak niet om politiek en maatschappelijk in te grijpen. Maar de bedreigingen stapelen zich op, intern zowel als extern. De boeren, de industriële toeleveranciers, de erfbetreders, de landbouwsector in zijn totaliteit en uiteindelijk wij allen als consument van voeding dreigen daar de dupe van te worden.

Fedagrim roept beleidsmakers en opiniemakers op om nu actie te ondernemen.

BRONNEN

FEDAGRIM EN DE AUTEUR DANKEN IN HET BIJZONDER BERNARD BODSON, JEROEN BUYSSE, KOEN CARELS, CARL DE BRAECKELEER, WIM GOVAERTS, SABINE LARUELLE, ERIK MATHIJS, JORIS RELAES, GEERT SANDERS, IVAN VAN DE CLOOT, VINCENT VAN ZANDE, ANNA VERHOEVE EN WIM VRANKEN VOOR DE INSPIRERENDE GESPREKKEN. WE DANKEN OOK DE LANDBOUWERSFAMILIES WAARMEE WE VAN GEDACHTEN MOCHTEN WISSELEN. IEDERE VERANTWOORDELIJKHEID LIGT UITERAARD BIJ FEDAGRIM.

Agricultural Markets Task Force (2016), Improving market outcomes – Enhancing the position of farmers in the supply chain, Brussel. Beter bekend als het rapport-Veerman.

Avermaete, Tessa, Wannes Keulemans, Johan Claes, Johan De Tavernier, Annemie Geeraerd, Gerard Govers, Olivier Honnay, Miet Maertens, Erik Mathijs, Christophe Mathys, Joris Relaes, Yves Segers, Wim Van Malcot, & Geert Vanpaemel (2017), Wat met ons voedsel?, Leuven: LannooCampus.

Baier, Scott & Jeffrey Bergstrand (2004), Economic determinants of free trade agreements, *J Intern Econ* 64.1, 29-63.

Benton, Tim, & Catherine Thompson (2016), Food System Resilience, *Food Science & Technology* 30.3, pp. 20-24.

Boerenbond (2014), Inzetten op duurzame groei. De toekomst van de Vlaamse land- en tuinbouw in een Europees en wereldwijd perspectief.

Buckwell, Allan, Alan Matthews, David Baldock & Erik Mathijs (2017), CAP - Thinking Out of the Box: Further modernisation of the CAP – why, what and how? Brussel: RISE Foundation. Dit rapport werd financieel ondersteund door FNPSMS-maiz' EUROP', Syngenta en UNIGRAINS.

Cooper, T. Hart, K. & Baldock, D. (2009), The Provision of Public Goods through Agriculture in the European Union. Report for DG Agriculture and Rural Development, Contract No 30-CE-0233091/00-28. Institute for European Environmental Policy, London.

Cork Declaration 2.0, A better life in Rural Areas, http://enrd.ec.europa.eu/sites/enrd/files/cork-declaration_en.pdf

Departement Ruimte Vlaanderen (2017), Witboek Beleidsplan Ruimte Vlaanderen.

Departement Ruimte Vlaanderen (2017), Ruimtelijke staat Vlaanderen in thema's en indicatoren.

DG AGRI (2015), Rural Development Programmes 2014-2020. Brussels: Directorate-General for Agriculture and Rural Development.

ECSIP (2016), Study on the competitive position of the European food and drink industry, februari.

Europese Commissie (2010), The CAP towards 2020: Meeting the food, natural resources and territorial challenges of the future. COM(2010)672, Brussel.

Europees Parlement (2013), Verordeningen Nrs. 1305-8 van 17 december 2013 inzake (1305) steun voor plattelandontwikkeling (het concurrentievermogen, het beheer van natuurlijke hulpbronnen en de sociale structuur van het platteland); (1306) de financiering, het beheer en de monitoring van het gemeenschappelijk landbouwbeleid; (1307) inzake rechtstreekse betalingen en vergroenings-elementen; 1305-8 van 17 Nrs. 1305-8 van 17 december 2013 inzake (1305) steun voor plattelandontwikkeling (het concues en de handel met derde landen).

Europees Milieuagentschap (2015), The European environment – state and outlook 2015: synthesis report, Kopenhagen.

Europees Milieuagentschap (2016), Natural capital, common birds and butterflies, Environmental indicator report 2016.

Europese Economische Gemeenschap (1957), Verdrag ter oprichting van de Europese Economische Gemeenschap, Rome.

Europese Unie (2016), Monitoring of the implementation of principles of good practice in vertical relationships in the food supply chain, 2 februari – herzien.

FAO (2017), The future of food and agriculture – Trends and challenges. Rome.

Gordon, H. Scott (1954), The Economic Theory of a Common-Property Resource: The Fishery.

High Level Forum for a Better Functioning Food Supply Chain (2014), Final report, 15 oktober.

INBO – Instituut Natuur- en Bos Onderzoek (2016), Natuurrapport 2016.

IPES – International Panel of Experts on Sustainable food systems (2016), From Uniformity to Diversity – A paradigm shift from industrial agriculture to diversified agroecological systems.

Lipsey, Richard G., & Kelvin Lancaster (1956), The General Theory of Second Best, *Review of Economic Studies* 24.1, pp. 11–32.

Mathijs, Erik, Frank Nevens, & Philippe Vandenbroeck (2012), Transitie naar een duurzaam landbouw- en voedingssysteem in Vlaanderen: een systeemanalyse, MIRA-AMS Topicrapport.

Mathijs, Erik (2015), Market power or the power of the market? Where should policy intervene?, SUFISA.

Matthews, A., Salvatici, L. & Scoppola, M. (2017), Trade Impacts of Agricultural Support in the EU, International Agricultural Trade Research Consortium (IARTC). Commissioned Paper No 19, January 2017.

MINA (2017), Advies over het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid – post 2020, April.

OECD (2011), Managing Risk in Agriculture Policy Assessment and Design. OCED Publishing, Paris.

Olson, Mancur (1965), *The Logic of Collective Action*.

Ostrom, Elinor (1990), *Governing the commons. The evolution of institutions for collective action*, Cambridge University Press.

Platteau, Jonathan, Dirk Van Gijseghe, Tom Van Bogaert, & Ellen Maertens (2012), *Landbouwrapport 2012*, Brussel : Departement Landbouw en Visserij.

Platteau, Jonathan, Dirk Van Gijseghe, & Tom Van Bogaert (2014), *Landbouwrapport 2014*, Brussel : Departement Landbouw en Visserij.

Platteau, Jonathan, Dirk Van Gijseghe, Anne Vuylsteke, & Tom Van Bogaert (2016), *Voedsel om over na te denken. Landbouw- en visserijrapport 2016*, Brussel : Departement Landbouw en Visserij.

Polanyi, Michael (1966), *The Tacit Dimension*, Doubleday & Co.

Marion Potschin, Conor Kretsch, Roy Haines-Young, Eeva Furman, Pam Berry & Francisc Baró (2016), *Nature-based solutions*. In: Potschin, M. & K. Jax (eds), *OpenNESS Ecosystem Services Reference Book*.

RISE – Rural Investment Support for Europe (2009), *Public goods from private land*.

RISE – Rural Investment Support for Europe (2014), *The sustainable intensification of European Agriculture*.

RISE – Rural Investment Support for Europe (2017), CAP: Thinking Out of the Box Further modernisation of the CAP – why, what and how?

Rojo-Gimeno, Cristina, Merel Postma, Jeroen Dewulf, Henk Hogeveen, Ludwig Lauwers, en Erwin Wauters (2016), Farm-economic analysis of reducing antimicrobial use whilst adopting improved management strategies on farrow-to-finish pig farms, Preventive Veterinary Medicine 129, pp. 74–87.

SALV – Strategische Adviesraad voor Landbouw en Visserij (2012), Advies over de wetgevende voorstellen voor het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) 2014-2020, Brussel, 25 mei.

SALV – Strategische Adviesraad voor Landbouw en Visserij (2017), Verkennende nota - Uitdagingen voor een duurzame toekomst voor de landbouw in Vlaanderen.

SUFISA (2017), Belgium.

Swinnen, Johan (2015), The Political Economy of the 2014-2020 Common Agricultural Policy, An Imperfect Storm. Centre for European Policy Studies, Brussels.

De Tijd (2017), Miljardenbedrijf dat geen winst wil maken, 15 juli.

Verhoeve, Anna (2015), Revealing the use of Farms and Farmland by Non-Agricultural Economic Activities, The case of Flanders, ILVO- KU Leuven - U Gent, Gent.

Verhoeve, Anna (2016), Landbouw en ruimtelijke ordening in Vlaanderen, toelichting op SALV-zitting, Brussel. [http://pure.ilvo.vlaanderen.be/portal/nl/activities/landbouw-en-ruimtelijke-ordening-in-vlaanderen\(34e659dd-3ed5-4c5b-b0d4-ea4e7e5591a9\).html](http://pure.ilvo.vlaanderen.be/portal/nl/activities/landbouw-en-ruimtelijke-ordening-in-vlaanderen(34e659dd-3ed5-4c5b-b0d4-ea4e7e5591a9).html).

Vlaamse Milieumaatschappij (2016), www.milieuraapport.be.

Vlaams Parlement (2015), Verslag van de hoorzitting namens de Commissie voor Landbouw, Visserij en Plattelandsbeleid uitgebracht door Cathy Coudyser over de pachtwetgeving, 339 (2014-2015) – Nr. 1 28 april 2015 (2014-2015).

UNEP (2016), Report of the International Resource Panel.

Westhoek, Henk, John Ingram, Siemen Van Berkum, Leyla Özay, & Maarten Hajer (2016), Food Systems and Natural Resources. A Report of the Working Group on Food Systems of the International Resource Panel, in: UNEP (2016), Food Systems and Natural Resources. A Report of the Working Group on Food Systems of the International Resource Panel.

WRR – Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2014), Naar een voedselbeleid, Rapport aan de regering 93, WRR/Amsterdam University Press.

WVI – West-Vlaamse Intercommunale (2017), Evolutie van de landbouwooppervlakte, private communicatie.

Zondag, Marie-Jose, Sacha Koppert, Carolien de Lauwere, Peter Sloot, & Andreas Pauer (2015), Young farmers' needs in Belgium. Rotterdam. Commissioned by DG AGRI.

Zwaenepoel, Ewout, & Dirk Van Gijsegem (2015), Landbouw in stedelijke omgeving. CSA's en andere initiatieven, Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel.

